

Dr. Karolis JOVAIŠAS

Teisės instituto vyr. mokslo darbuotojas

Gedimino pr. 39/Ankštoji g. 1, Vilnius

Tel. 2101 676

LAISVĖ: TRADICINIO POŽIŪRIO NETRADICINĖ INTERPRETACIJA

Šiame straipsnyje pripažįstama, kad nėra praradęs aktualumo vyraujantis požiūris, pagal kurį laisvė suprantama kaip individo teisė elgtis pagal savo valią, jei tai nėra neteisėta ir nedaro žalos kitiems asmenims. Kartu laikomasi principinės pozicijos, kad nuodugni ir galiojančiomis realijomis grindžiama teisės į laisvę analizė turi peržengti tokio požiūrio ribas. Laisvė yra ne tik didelė vertybė, laisvė slepia savyje ir potencialų pavojų, nes nekontroliuojama laisvė gali būti pačios savęs duobkasys ir veiksnys, sąlygojantis daugelį neigiamų socialinių padarinių. Negalima ignoruoti ir to, kad žmogaus išorinė laisvė dar nereiškia jo vidinės laisvės, nes veiksmus ir poelgius priešingai determinuoja individo antisocialiniai polinkiai ir egoistiniai interesai, kurie apriboja jo pasirinkimus ir veiklos prioritetus. Atsižvelgiant į tai, tradicinė teisės į laisvę samprata čia nagrinėjama ne izoliuotai, o aptariant tuos pavojus, kuriuos kelia nekontroliuojama laisvė ir tamsioji žmogaus prigimties pusė. Tai leidžia naujai interpretuoti esmines teisės į laisvę problemas, nors griežtai kalbant daugeliu atvejų tai yra senų, bet gerai užmirštų idėjų nauja modifikacija.

ĮVADAS

Ar laisvė – tai laisvė daryti tai, ko individas nori, jei tai nedraudžiama įstatymo ir nedaro žalos kitiems žmonėms? Ar laisvė – tai laisvė daryti išimtinai tai, ko nedraudžia įstatymas; ar individas, darydamas tai, ko jis nori, negali vis dėlto ignoruoti konvencinės moralės, papročių bei viešosios opinijos?

Teigiamas atsakymas į pirmą klausimą atitinka tradicinę laisvės sampratą. Teigiamas atsakymas į antro klausimo antrą dalį reikštų, kad laisvės ribos turi būti apibrėžtos siauriau, nei įprastai.

Tradiciškai suprantama laisvės idėja priimtina ne visiems; ji sulaukia ir griežtos oponentų kritikos. „Įprastas laisvės apibrėžimas – teisė daryti tai, ko įstatymas nedraudžia, – ironizuoja F. von Hayekas, – liudija, kaip nerūpestingai

vartojami žodžiai kasdienėje kalboje, nes jeigu įstatymai yra blogi, tai kas lieka iš laisvės, o jeigu įstatymai geri, tai kam ji reikalinga. Geri įstatymai visada turi apibrėžtą ir suprantamą prasmę; jie siekia akivaizdžiai naudingo tikslo akivaizdžiai tinkamomis priemonėmis“ [1, p. 89].

Reikia išsiaiškinti, ar pats Hayekas rūpestingai vartoja žodžius, tiesa, ne kasdienėje kalboje, o mokslo veikalė. Įprastas laisvės apibrėžimas, kuris lojalumą įstatymams laiko laisvės idėjos pagrindu, išties nėra dieviško įkvėpimo apvaisinto proto vaisius. Galima tik apgaildestauti, kad niekas iki šiol nepasiūlė geresnio apibrėžimo. Laisvės idėja yra būtent tas sunkus atvejis, kai problema kyla ne dėl įstatymo, kaip teigia Hayekas, ar apskritai dėl teisės, o dėl sudėtingos paties dalyko prigimties. Svarbiausia problema – ne tiek geri įstatymai, nors ir jie neretai problema, kiek šių įstatymų interpretavimas bei taikymas.

Įstatymo stabilumo ir lankstumo derinimas – tai bandymas atskleisti įstatymo socialinės mimikrijos dėsnius. Turėdamas omenyje įstatymo interpretavimą, R. Posneris konstatuoja: „Padėtį sunkina tai, kad terminas „interpretavimas“ yra chameleonas“ [2, p. 227]. Holmesas neatsitiktinai yra apibūdinęs Aukščiausiojo Teismo teisėjas kaip „devynis skorpionus butelyje“¹. Akivaizdu, kad garbaus amžiaus teisėjai konfliktuoja ne dėl nesuderinamų charakterių, skirtingų interesų, prestižo, profesinės karjeros galimybių ar atlyginimų, bet dėl skirtingo įstatymų raidės bei dvasios aiškinimo ir apskritai dėl skirtingo požiūrio į įstatymus, kurie Amerikoje – aukštos teisinės kultūros valstybėje, tiesiog negali būti kitokie nei „geri“². Laisvė – neatskiriama Amerikos įvaizdžio dalis, todėl teisėjai, gindami šią vertybę, jų nuomone neatremiamais argumentais ir kartu negailėdami užnuodytų kritikos geluonių priešingai pozicijai paneigti, matyt, pagrįstai yra nusipelnę „devynių skorpionų butelyje“ įvaizdžio.

Laisvė – tai ne tik didelė vertybė, laisvė dažnai yra tas spekuliacijų, žongliravimo bei manipuliacijų žodžiais objektas, o kartu dūmų uždanga, kuriai išsi-skaidžius žmonija ne kartą yra suvokusi esanti apkvailinta ir netekusi laisvės. Todėl objektyvaus ir nešališko mokslo požiūriu³ negalima ignoruoti ir tokio pobūdžio klausimų, kurie atskleidžia sudėtingą ir prieštarą laisvės turinį.

¹ Cituota pagal Posner R. A. Jurisprudencijos problemos [2, p. 162].

² Toks teiginys pateisinamas turint omenyje, kad segregaciniai ar rasiniai įstatymai yra tik Amerikos istorija.

³ Deja, ir toks mokslo apibūdinimas nėra laisvas nuo pretenzingumo, nes ir objektyvi tikrovė yra suvokiama subjektyviai.

Ar laisvė – tai laisvė nuo baimės, nesaugumo ir netikrumo, jeigu grėsmės, chaosas ir neteisingumas yra objektyviai egzistuojantys socialiniai (išorės) veiksniai ir situacijos, o ne atskiro individo vidinė ir neadekvati reakcija į šiuos veiksnius ir situacijas? Ar laisvė – tai individo laisvė nuo savo aistrų, polinkių, instinktų, egoistinių interesų ir galimybės elgtis taip, kaip to reikalauja socialinė tvarka, įstatymai ir moralė? Ar laisvė yra neįkainojama vertybė ir tikslas savaime, ar veikiau priemonė žmogui realizuoti ir išreikšti savo asmenybę, užsitikrinti gyvenimo kokybę?

TRADICINĖ LAISVĖS SAMPRATA

Laisvė apibrėžiama negatyviai ir pozityviai. Laisvė negatyvia prasme – tai laisvė nuo neteisėtų bei nepagrįstų apribojimų ir įsikišimo į individo veiksmus, pozityvia – tai laisvė elgtis savo nuožiūra, realizuoti savo žmogiškąją prigimtį, daryti tai, ko geidžia širdis su sąlyga, kad žmogui nėra būtinumo įterpti į malda kasdienę žodžių: *Apsaugok mane, Viešpatie, nuo to, ko aš kartais geidžiu ir trokštu*.

Laisvės sąvokos turinio atskleidimas turi tiek mokslinę, tiek praktinę taikomąją reikšmę, siekiant nustatyti, kokiais pagrindais remiantis galima teisėtai riboti piliečio teisę į sprendimų ir pasirinkimo laisvę. Tokie apribojimai neturėtų visiškai eliminuoti individo galimybės elgtis *be tabu*. Tai susiję su individo privatumo ir autonomijos ribų delimitacija – apibrėžimu srities, kuri priklauso išimtinai individui ir į kurią be jo artikuliuoto sutikimo ar konkludentinių veiksmų, rodančių išreikštą valią, draudžiama įžengti kitiems. Vakarų teisinė mintis žmogaus laisvės ribojimo klausimus sprendžia vadovaudamasi modifikuota Johno Stuardo Millio doktrina, išdėstyta esė „Apie laisvę“ (1859 m.). Millio įsitikinimu, „vienintelis individualiu arba kolektyviniu požiūriu pateisinamas žmonijos tikslas kišantis į bet kurio jos nario ar narių veikimo laisvę yra savisauga. Vienintelis tikslas, kuriuo galima teisėtai panaudoti jėgą prieš civilizotos bendruomenės narį jam nesutinkant – neleisti daryti žalos kitiems“⁴.

Millis, teikdamas prioritetą individo autonomijai, saviraiškos galimybei, teisei į sąmoningą sprendimo bei pasirinkimo laisvę, kuri išreiškia pačią žmogiškumo esmę, laiko pateisinamu kuo mažesnę kišimąsi į jo laisvę. Neišvengiamai būtinas socialinės kontrolės ir individo laisvės racionalus balansas – tai

⁴ Cituota pagal Stone D. Viešosios politikos paradoksai. Sprendimų priėmimo menas politikoje. [3, p. 134].

raktas nuo laisvės karalystės vartų. Tokia kontrolė nepažeistų asmens laisvės tik tuo atveju, jeigu egzistuotų tiksliai apibrėžta sritis, kurioje individui pripažįstamas visiškas suverenumas. Šiai sričiai Millis priskiria visus tuos individualius veiksmus ir poelgius, kurie „liečia tik jį patį“ ir nedaro jokios žalos kitiems žmonėms.

Millis bene nuosekliausiai pagrindė ir išplėtojo laisvės idėją, kuri, kaip teisinis principas, buvo suformuluota geru pusamžiu anksčiau – Prancūzijos revoliucijos programiniame dokumente – Žmogaus ir piliečių teisių deklaracijoje (1789 m.). Joje įtvirtinta, kad kiekvienas žmogus, įgyvendindamas savo prigimtines teises, yra varžomas tik tų ribų, kurios suteikia galimybę naudotis tokiomis pat teisėmis kitiems visuomenės nariams. Minėtas ribas nustato tik įstatymas, kuris „draudžia tik visuomenei žalingas veikas. Kas nedraudžiama įstatymo, tas leidžiama ir niekas negali būti verčiamas daryti to, ko daryti neįpareigoja įstatymas“⁵.

Millio laisvės doktrinos ištakos – minėta Deklaracija neatmeta žmogaus teisių bei laisvių konkurencijos ir konflikto galimybes, nes disponavimas „tokiomis pat teisėmis“ kelia klausimą dėl prioritetų, preferencijos ar kompromiso. Deklaracija pripažįsta asmenį aukščiausių teisių visumos savo paties atžvilgiu turėtoju – suverenu su sąlyga, jeigu jis nedaro visuomenei žalingų veiksmų, taip pat, kai atitinkamai veikti turi dėl teisinės pareigos arba vykdydamas įstatymo nustatytą prievolę. Antroji to medalio pusė yra asmens saviraiškos galimybė, teisė laisvai elgtis savo nuožiūra, įgyvendinti drąsiausius troškimus ir, kalbant laisvamaniška prancūzų dvasia, netgi gašliausias mintis.

ŽALA SAU IR ŽALA KITIEMS

Pamatiniai Millio laisvės teorijos ir Deklaracijos principai yra aiškūs ir tiksliai suformuluoti. Žmogui pripažįstamas visiškas suverenumas toje srityje, kuriai priklauso visi poelgiai ir veiksmai, kurie liečia jį patį ir neturi jokių neigiamų padarinių kitiems žmonėms. Įstatymas gali riboti tik tuos veiksmus, kurie žalingi kitiems visuomenės nariams, ir niekas negali būti verčiamas ką nors daryti prieš savo valią netgi jo paties gerovės – fizinės, materialinės, dvasinės, moralinės ar psichinės interesais.

⁵ Cituota pagal Декларация прав человека и гражданина, принята Национальным Собранием 26 августа 1789 г. В книге: „Конституции государств Европейского Союза“. [4, p. 685].

Žalos sau šalutiniai padariniai

Ar tai reiškia, kad besąlygiškai ir be jokių išlygų negalima įstatymu riboti individo saviraiškos laisvės ir jokių veiksmų prieš save patį, – savo asmenybės teisių ir laisvių visumos turėtoją – suvereną? Ar asmens veiksmai, kurie nekliudo ir neužgauna kitų, nėra socialinės kontrolės objektas, nesvarbu, kaip jie vertinami moralės požiūriu? Ar visuomet, kai įstatymas neriboja individo laisvės, to nedaro ir konvencinė moralė, papročiai ir viešoji nuomonė?

Millio esė publikacijos data – 1859 metai – reikšminga kaip fiksuotas atskaitos taškas; praėjus nuo jo nepilnam šimtmečiui, Didžioji Britanija dalyvavo Pirmajame, vėliau – Antrajame pasauliniame kare. Ar britų imperijos pavaldinys galėjo nevaržomas pasirinkti ir įgyvendinti drastišką sprendimą – nusikirsti savo paties dešinės rankos smilių arba išvaryti vinį į kelio sąnarį, t.y. atlikti veiksmus, kurie „liečia tik jį patį“ ir nedaro žalos kitiems žmonėms?

Galėjo, nes sėkmės atveju jis būtų praleidęs karą nors ir sunkių darbų kalėjime, bet gyvas, o ne miręs, arba nors ir be piršto ar luošas, tačiau ne be rankų ar be kojų. Tiesa, galėjo būti pakartas ar sušaudytas ir dar neaišku, ar fronte jis nebūtų turėjęs daugiau šansų išlikti, nors ir suluošintas, bet gyvas arba nors ir miręs, bet kaip pareigą tėvynei atlikęs jos ištikimas sūnus, o ne kaip bailsys ir menkysta. Kare, ypač Antrajame pasauliniame, buvo ir laimės kūdikių – tų, kurie praėję pragarą be menkiausio įdrėskimo arba nors ir sužeisti, bet nesunkiai, vėliau atlikdami karinę tarnybą okupuotose šalyse (pvz., Japonijoje, Vokietijoje) be rūpesčių praleido geriausias jaunystės dienas, lėbaudami ir linksmindamiesi, pirkdami už menkniekius išbadėjusių merginų palankumą ir svaigdami ne tik nuo gyvenimo pilnatvės, bet ir nuo to, kad jie gyvi, jauni ir lydimi nugalėtojų aureolės geba iki galo naudotis ir mėgautis šia pilnatve. Idiliją drumsčia viena „smulkmena“. Tas, kuris nesiskaitydamas su priemonėmis siekia išsukti nuo dalyvavimo karo veiksmuose, tai daro ne todėl, kad tiki gimęs po laiminga žvaigžde, bet todėl, kad tuo netiki.

Destruktyvūs individo veiksmai prieš save patį „liečia tik jį patį“, – tai aki-vaizdu, bet ar išties jie nedaro žalos kitiems žmonėms? Bandymai išvengti šaukimo į karinę tarnybą karo padėties metu negali būti toleruojami, nes visuomenė ir valstybė turi neginčijamą teisę gintis nuo to, kas kelia ne tik tiesioginę, bet ir netiesioginę grėsmę jos egzistencijai. Realiai gintis nuo pavojaus, kurį kelia bailiai ir simulantai, valstybė gali tik tuomet, kai jos keliamą baimę pranoksta prieš keliamą baimę ir nukenksmina ją veiksmingiau nei gyvatės nuodus prieš-

nuodžiai, pagaminti iš tų pačių nuodų. Individo veiksmai, kurie „liečia tik jį patį“ ir tiesiogiai nekenkia kitiems žmonėms, visai nebūtinai nedaro netiesioginės, tačiau vis dėlto realios žalos tiems „kitiems“. Žala kitiems visuomenės nariams gali būti šalutinis ir neišvengiamas padarinys tos žalos, kurią individas tiesiogiai padaro sau.

Karas – ekstremali situacija. Ar rami socialinio gyvenimo tėkmė gali būti laikoma pagrindu versti individą jo paties interesais daryti tam tikrus veiksmus (pvz., nustatyti motociklininkui prievolę dėvėti šalmą, vairuotojui – prisiegti saugos diržus)? Šiuolaikinė visuomenė laikosi diametraliai priešingos pozicijos, nei Millis, kuris atsako kategoriškai: „Niekada“. Nerūpestingumas ar neatsargumas kelia grėsmę ne tik pačiam individui, bet ir visuomenei, kuriai negali būti viena ir tas pats, ar jos narys avarijos metu išlėks pro automobilio priekinį stiklą, palikęs našlaičiais mažamečius vaikus, ar atsipirks išgąsčiu ir lengvais sužalojimais. Įstatymų nustatyti reikalavimai įpareigoja žmones laikytis saugumo priemonių, kurių paskirtis minimizuoti tiek jų pačių žūties, tiek ir turtinės bei neturtinės žalos kilimo riziką, susijusią su prevencija padarinių, žalingų tiek pačiam individui ar jo artimiesiems, tiek visuomenei.

Klausimas, ar galima drausti žmogui daryti tai, kas daro žalą ar yra pavojinga jam pačiam, arba versti jį atitinkamai elgtis savo paties interesais, tradiciškai laikomas viena svarbiausių teisės į laisvę įgyvendinimo problemų. Skeptiškai vertindamas gerais ketinimais grįstus individo teisės elgtis savo nuožiūra apribojimus, R. Dworkinas teigia: „<...> vienas dalykas yra tiesiog pasakyti, kad kas nors turėtų (*ought*) prisidėti prie konkrečios labdaros ir visai kas kita sakyti, kad jo pareiga taip daryti, vienas dalykas sakyti, kad jis neturėtų vartoti alkoholio ar rūkyti marihuanos, ir visai kitas – sakyti, kad jis neturėtų teisės to daryti“ [5, p. 82].

Ar šie Dworkino teiginiai yra besąlygiškai teisingi, ar jie gali būti laikomi teisingais tik su esminėmis išlygomis? Šiuolaikinėje visuomenėje yra begalė situacijų, kai pilietis, susijęs su kitais visuomenės nariais daugybe matomų ar nematomų, tačiau realiai egzistuojančių saitų, negali padaryti žalos išimtinai tik sau ir niekam kitam, išskyrus save. Jeigu savižudis nuspręstų suvesti sąskaitas su gyvenimu viešoje vietoje, pavyzdžiui, kad ir metro stotyje, tai neatmestina galimybė, kad iš galingo revolverio sau į smilkinį paleista kulka, kiaurai perėjusi savižudžio galvą, rikošetu nuo sienos ar lubų galėtų sunkiai sužaloti kitus žmones.

Pavyzdys hipotetinis, šiurpus ir negyvenimiškas? Savižudybė autonomiška, išimtinai privati, bet ne vieša akcija? Nei taip, nei ne, nes viskas priklauso nuo

konkrečios situacijos. Žmogus, pasikoręs viešame parke, nors ir gūdžią naktį be mėnulio, kelia potencialios moralinės žalos kitiems pavojų, nes jo lavoną visai nebūtinai pirmiausia aptiks policijos pareigūnai, o ne bėgimo ristele mėgėjai arba pensininkas, išėjęs pasivaikščioti su šunimi, arba „greitukui“ į krūmus nuklydusi porėlė, arba numesto kamuolio atbėgę pasiimti vaikai. Ar reikia klausti, ar gresia jiems šokas, ar patirs jie emocinę ir psichologinę žalą? O ar gali vaikai, kurių akivaizdoje motina virtuviniu peiliu persirėžė sau pilvą, lyg niekur nieko valgyti po to dešrelės su pomidorų padažu? Privatus, viešai nedemonstruojamas sąskaitų suvedimas su gyvenimu yra tarsi praeities reliktas; šiuo metu viešas savo sielos atvėrimas yra veikiau norma nei anomalija, nors dvidešimtmečio dvasinis striptizas neretai kelia didesnę alergiją, negu aštuoniasdešimtmečio – fizinis. Žmonės, praktikuojantys dvasinį striptizą, perkelia į televiziją savo seksualinius santykius ir neatmestina, kad perkels ir sąskaitų su gyvenimu suvedimą ar fiziologinių funkcijų atlikimą. Tačiau palikim kraštutinius, kurie, nors ir šiurpūs ar šokiruojantys, nors ir rodo, kad sau padaryta žala gali bumerangu smogti kitiems, bet neduoda pagrindo imtis jokių prevencinių priemonių.

Intervencija kaip atsakas į intervenciją

Ar gali valdžia imtis adekvačių socialinės gynybos priemonių, pavyzdžiui, priverstinai izoliuoti ir griežto režimo sąlygomis gydyti tuos asmenis, kurie, kaip pavojingo užkrato nešiotojai, ne tik vengia gydytis, darydami žalą savo sveikatai, bet ir platina ligą, taigi, kelia akivaizdžią, tiesioginę ir realią grėsmę aplinkiniams, visuomenei? Klausimas, atrodo, suformuluotas nekorektiškai, nes į jį teisingas gali būti tik vienas atsakymas. Gyvenimas ir pateikia į jį vieną atsakymą, kuris, jeigu būtų surengta viktorina „Kas atsakys kvailiau?“, be jokios konkurencijos nusiskintų nugalėtojo laurus. Vilniaus tuberkuliozės ir infekcinių ligų ligoninės⁶ Atsparios tuberkuliozės skyriaus pacientai turi galimybę rinktis: keliasdešimt tūkstančių kainuojantį gydymą ar spirituotą gerklės skalavimo skystį už kelis litus. Dauguma pacientų renkasi antrąjį variantą. Šie ligoniai, nuolatos privalantys gulėti ligoninėje ir neišeiti už jos ribų, beveik kasdien šlitiniuoja į šalia esančius kioskus, perka pigų alų, degtinę ar spirituotų, net 60 proc. stiprumo burnos skalavimo skysčių. „Mes esame tiesiog bejėgiai, ką nors

⁶ Tikslus šios ligoninės pavadinimas: Respublikinės tuberkuliozės ir infekcinių ligų universitetinės ligoninės Antakalnio stacionaras.

padaryti. Jie prisigeria, mušasi, vemia, šlapinasi ir net tuštinasi po savimi. Ir nieko padaryti negali – tik gražiuoju prašyti, kad tai nesikartotų“, – ligoninės personalo bejėgiškumu skundėsi viena šios ligoninės gydytojų [19].

Visa ši bakchanalija – puota maro metu vyksta, nors laisvai po rajoną klaidžiojantys džiovininkai sėja tuberkuliozės užkratą, kuris greitai plinta oru lašelininiu būdu. Ligonių, sergančių tuberkulioze, kaip pavojingo užkrato nešiotojų, priverstinis izoliavimas, griežto draudimo vartoti alkoholinius gėrimus jiems taikymas atitiktų visuomenės savisaugos interesą, nes akivaizdi, tiesioginė ir reali grėsmė turi būti nukenksmintą. Priešingai tokiai logikai, ši problema laikoma galvos skausmu tų žmonių, kuriems gresia realus pavojus užsikrėsti. Ar skęstančiųjų gelbėjimas yra pačių skęstančiųjų reikalas? Ar žaginamai moteriai reikia patarti atsipalaiduoti ir patirti malonumą ne tuomet, kai ji nepajėgia priešintis, o tuomet, kai ji tai padaryti gali, ypač kai žagintojas yra subjektas įsisenėjusio sifilio subjaurotu veidu? Klausimas retorinis, tačiau posovietinė visuomenė, kurios supratimas apie laisvę yra karikatūriška Millio doktrinos interpretacija, iš esmės atsako į jį teigiamai.

Grįžtant prie Dworkino galima konstatuoti: jo pozicija yra pažeidžiama ne todėl, kad mes negalime sakyti, jog asmuo neturėtų piktnaudžiauti alkoholiu ar narkotikais, o todėl, kad jis nedaro jokių esminių išlygų, kada ir kokiomis aplinkybėmis mes negalime drausti tai daryti. Priešingai negu teigia Dworkinas, visuomenės saugumo interesais mes ne tik turime teisę sakyti, jog vartoti alkoholį arba narkotikus ligoniai – užkrato platintojai – neturėtų, mes turime ir neabejotą teisę uždrausti jiems tai daryti. Tačiau Dworkinas teisingai ta prasme, kad mes iš tikrųjų turime ribotas galimybes drausti individui piktnaudžiauti alkoholiu, jau nekalbant apie sakymą, kad jis „neturėtų teisės“ jo vartoti, netgi tuomet, kai toks piktnaudžiavimas, o ne paprastas vartojimas individui neišvengiamai kelia blogų padarinių, susijusių, pavyzdžiui, su jo veiksnio apribojimu ar tėvystės teisių atėmimu.

Vaistai, pavojingesni už pačią ligą

Piktnaudžiaudamas alkoholiu, individas rizikuoja ne tik savo paties, kaip asmenybės, degradacija ir susinaikinimu, bet ir šeimos, vaikų materialine, psichologine, fiziologine ir dvasine gerove. Ar pripažindama tą neišvengiamą šaltutinės žalos kitiems asmenims faktą, visuomenė gali imtis tokio asmens atžvilgiu būtinų ir adekvačių prevencinių priemonių? Jeigu laikomės pozicijos, jog

pavojingo užkrato platintojai prireikus turėtų būti izoliuoti nuo visuomenės draudžiant jiems su gydymu nesuderinamą girtavimą, tai ar alkoholiu piktnaudžiaujančio individo šeimos interesais įstatymas neturėtų numatyti galimybės taikyti jam priverstinį gydymą nuo alkoholizmo? Jeigu tokios priemonės yra drastiškos ir prievartinės, ar negalima imtis tų adekvačių priemonių, kurių nešykštėdami siūlo protingais ir įžvalgiais save laikantys bei valdžią nusikalstamu neveiklumu kaltinantys žmonės (pvz., smarkiai padidinti alkoholio kainas, radikaliai apriboti jo pardavimo vietą ir laiką, nustatyti svaigalų kiekio, parduodamo vienam gyventojui, limitą)?

Marksas teigus – tiesa visuomet konkreti. Socialinės gynybos priemonės pateisinamos tik tada, kai individo žalos sau šalutiniai padariniai yra ne bet kokia, o didelė žala pamatinėms visuomenės vertybėms – šeimai, dorovei, viešajam interesui, visuotinei gerovei. Tačiau geri ketinimai anaip tol ne visuomet gali pateisinti teisės į laisvę – pamatinės žmogaus teisės – apribojimą, netgi kai tai daroma netiesiogiai. Priešingai, gerų ketinimų inspiruoti apribojimai dažnai duoda rezultatus visiškai priešingus lauktiesiems.

„Sausasis įstatymas“ Amerikoje, nors ir nebuvo susijęs su tiesiogine intervencija į žmogaus laisvę, bet apribodamas jo pasirinkimo teisę ir galimybę elgtis pagal laisvos valios norą – vartoti alkoholį ar ne, netiesiogiai apribojo jo laisvę. Šis įstatymas buvo priimtas siekiant išimtinai pozityvių socialinių tikslų, tačiau jis sukėlė daugybę neprognozuojamų padarinių – mafijos iškilimą ir įsitvirtinimą, teisinį nihilizmą, lojalių įstatymui piliečių spjūvį į įstatymą, alkoholio surogato vartojimą, valstybės biudžeto deficitą, neregėtą korupcijos mastą, nusikalstamų struktūrų ir korumpuotų valdininkų suaugimą (simbiozę) ir pan. Gėdingas „sausosios įstatymo“ krachas parodė, kad negalima nebaudžiamai kėsintis nei į žmogaus prigimtį, nei peržengti ribų tos srities, kurioje individas laisvas daryti ne tik tiesioginę žalą sau, bet, deja, ir netiesioginę žalą kitiems. Antraip „provizoriaus“ – valstybės išrašyti ir taikomi vaistai yra kur kas pavojingesni už pačią ligą.

Amerikos neigiama patirtis plačiai žinoma ir aptarta, tačiau dėl nežinojimo ar kitų priežasčių visiškai nepagrįstai ignoruojamas ir apeinamas Sovietų Sąjungoje vykdytas alkoholiu piktnaudžiaujančių asmenų ir chroniškų alkoholikų, vadinamųjų „chroniukų“, priverstinis gydymas nuo priklausomybės alkoholiui. Šie asmenys gydymo ir darbo profilaktoriuose buvo gydomi turint išimtinai pozityvių tikslų – dėl jų pačių, jų šeimų ir visuomenės interesų. Nesvarbu, kokia vertintojo pozicija dėl individo prievartavimo jo paties naudai – teisėtas

pasipiktinimas dėl šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų arba, priešingai, pritarimas tokiai socialinės gynybos priemonei. Svarbu, kad šis gydymas pateikė ne ginčijamų visiško savo neveiksmingumo įrodymų. Tik niekingai menkas procentas priverstinai gydomų „chronių“ buvo išgydomi nuo priklausomybės alkoholiui, ir šis procentas buvo veikiau mažesnis, nei didesnis už tą santykinį skaičių alkoholikų, kurie atsisakė alkoholio savo noru, neverčiami ir neprievartaujami. Maža to. Absoliuti dauguma (maždaug 92–94 proc.) „chronių“ ne tik nebuvo išgydomi nuo priklausomybės alkoholiu, jie, nors ir priverstinai gydomi vaistais ar injekcijomis, vis tiek vartodavo alkoholį, o toks vaistų ir alkoholio „kokteilis“ sveikatą žalojo labiau nei vienas šio „kokteilio“ ingredientų – alkoholis. Priverstinio gydymo metu „chroniai“ alkoholio vartojo mažiau nei paprastai anaipol dėl veiksmingo gydymo, o dėl to, kad profilaktoriuose galiojo kalėjimo režimas.

Žmonių laisvės tiesioginis ar netiesioginis apribojimas, saugant juos nuo jų pačių pražūtingo potraukio alkoholiui, bene vienintelį kartą žmonijos istorijoje davė teigiamus, nors ir absoliučiai neprognozuotus, rezultatus. M. Gorbačiovo inicijuota antialkoholinė kampanija kaip būtinas *perestroikos* elementas baigėsi tuo, ko ir reikėjo laukti – gėdingu krachu, bet šios kampanijos sukeltos pozityvios socialinės permainos nusvėrė jos blogį. Vienas visiškai neprognozuotų šios kampanijos rezultatų buvo tas, kad šeimos ne sustiprėjo, bet susilpnėjo, skyrybų skaičius ne sumažėjo, bet padidėjo, nes vyrai išsiblaivė ir pamatė, su kuo gyvena, o pamatę buvo sukrėsti ir šokiruoti, tačiau, neturėdami galimybės po ištikto šoko nusigerti, jau jie, o ne moterys tapo pagrindiniais skyrybų iniciatoriais. Svarbiausia šios kampanijos pasekmė buvo ta, kad draudimas, apribojęs žmonių laisvos valios norą ir pasirinkimo galimybę, pažadino tokį laisvės troškimą, kuris, susiklosčius daugeliui palankių aplinkybių, atnešė jiems laisvę. Socialinę revoliuciją Sovietų Sąjungoje lėmė revoliucinė situacija, kai „apačios nenori, o viršūnės negali gyventi po senovei“, o šios situacijos katalizatoriaus vaidmenį visiškai netikėtai suvaidino aštrus „blaivaus“ valstybės biudžeto deficitas, tuščios parduotuvių lentynos ir prievarta išblaivējusios liaudies patirtas sukrėtimas, kai ji suvokė, kaip ir kokiomis sąlygomis gyvena. Kai šokiruoti žmonės neturėjo galimybės nusigerti, jau jie, o ne Gorbačiovas tapo tikraisiais skyrybų su komunistiniu režimu iniciatoriais.

Diritambus antialkoholinei kampanijai būtų galima ir tęsti, jeigu ne ta aplinkybė, kad atgavę laisvę, bet nežinodami, kaip ja disponuoti, žmonės pradėjo gerti netgi nuožmiau negu nekenčiamo komunistinio režimo metais.

LAISVĖ BE AUREOLĖS

Nekontroliuojama laisvė yra savo pačios duobkasys. Posovietinių valstybių žmonės, atgavę laisvę ir piktnaudžiaujantys jos vaisiais, yra masinis, statistiškai patikimas reiškiny, rodantis, kad laisve reikia naudotis atsakingai, o nekontroliuojama laisvė visuomenei kelia ne mažesnę grėsmę kaip viduramžiais maras ar cholera.

Pirmas laisvės gurkšnis visai nebūtinai yra gaivus, jeigu atsivėrusių galimybių prioritetai –žemų aistrų ir troškimų tenkinimas. Laisvę atgavę žmonės, deklaruodami savo orientaciją į laisvojo pasaulio vertybes ir kartu trokšdami uždrausto vaisiaus, pirmiausiai tapo ne tiek Vakarų civilizacijos ir kultūros pasiekimų, kiek šios civilizacijos subkultūros ir antrinio, šalutinio produkto vartotojais. Suprantama, kad prisijungimas prie kanalizacijos, o ne vandentiekio sistemos leidžia numalšinti tik labai specifinį troškulį.

Masinės informacijos priemonės posovietinėse valstybėse galima kaltinti tuo, kad jos, siekdamos lengvo pelno, orientuojasi į masinį, statistinį vartotoją, pataikaudamos neišrankiems jo poreikiams ir skoniu. Brukamas kultūros surogatas, selektyvi, psichologiškai apdorota informacija, bet ir žmonės, kaip vartotojai, reikalauja tik tam tikro, specifiškai modifikuoto kultūros ir informacijos produkto. Situacija panaši į Dievo ir žmogaus santykį. Žmonės, perfrazuojantys Bibliją, kad visai ne Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą ir panašumą, o žmogus – Dievą pagal savo paveikslą ir panašumą, Unamuno nuomone, yra ne įžvalgūs, bet lengvabūdiški, nes, „jei antrasis teiginys yra teisingas – taip iš tikrųjų ir yra – tai ir pirmasis turi būti toks pat teisingas. Dievas ir žmogus iš tiesų kuria vienas kitą“ [6, p. 161].

Panašiai vienas kitą kuria masinė kultūra ir žmogus. Masinė, vartotojiška kultūra ne tik formuoja žmonių skonį ir poreikius. Šie poreikiai daro grįžtamąjį poveikį kultūrai, kuri yra neišvengiamai paženklinta prigimtinės nuodėmės – to, kas žema, vulgaru, banalu, pigu ir dirbtina. Eskaluojamas jokios pozityvios, atperkamosios socialinės vertės neturintis kriminalas, erotika, smurtas ir prievarta ar tenkinamas nenumaldomas žmonių troškimas raustis svetimuose nešvariuose skalbiniuose ir apatiniuose drabužiuose.

Kitas šuolio į laisvės karalystę, kaip naiviai buvo suprantama demokratija ir rinkos ekonomika, akivaizdus padarinys – tai bendro nusikalstamumo ir ypač sunkių, šiurpių nusikaltimų bumas. Šio masinio reiškinių, dėsningai pasireiškusių visose buvusio posovietinio bloko valstybėse, pagrindinė

priežastis – tai pozityvių socialinių permainų ir atsivėrusios veikimo laisvės negatyvioji pusė, laisvės piktnaudžiauti laisve rezultatas. Perėjimas į rinkos ekonomiką, neįmanomas be privatizacijos, žmonėms buvo ne tik galimybė realizuoti savo asmenybę, teisę į laisvę bei disponuoti atsivėrusiomis perspektyvomis, bet ir šokas, gilus socialinis sukrėtimas. Privatizacija – procesas, leidžiantis sukurti žmogaus saviraiškos, laisvės, tikrumo ir saugumo materialinį pagrindą. Tačiau tokia privatizacija, kokia buvo įvykdyta, – tai ne evoliucija, o revoliucija, keičianti visuomenės gyvenimo sanklodą ne mažiau radikaliai, kaip lyties keitimo operacija keičia konkretaus žmogaus gyvenimo būdą. Tiksliau, posovietinio bloko valstybėse įvykdytą privatizaciją reikėtų lyginti ne su paprasta lyties keitimo operacija, bet su tokia, kai visos būtinos dvylika operacijų buvo atliktos iš karto. Atliktos nekvalifikuotos chirurgų brigados, su nesteriliais savadarbiais instrumentais ir ant prieblandoje skendinčio operacinio stalo.

Radikalių socialinių reformų teisinė bazė paprastai kuriama ir šlifuojama dešimtmečiais, o į kapitalizmą orientuotos reformos, įvykdytos per nepaprastai trumpą istorinį laikotarpį, teisinė bazė neišvengiamai buvo labai silpna, su milžiniškomis spragomis ir iš esmės vargu ar galėjo būti daug geresnė. Dėsininga, kad privatizacija, grindžiama bandymų ir klaidų metodu, buvo įvykdyta sprogdinimų, žmogžudysčių, gyventojų kvailinimo ir mulkinimo fone. „Prichvatizacija“, kaip ji buvo taikliai įvardyta, atvėrė neprilygstamas galimybes vieniems žmonėms užvaldyti kitų sąskaita turtus ir užimti dominuojančią padėtį visuomenėje. Instrumentas tai pasiekti – ne tiek intelektualiniai gebėjimai, kiek žmonių, nesiskaitančių su priemonėmis, realizuota agresija, egoizmas ir antisocialiniai polinkiai. Šios žmonių savybės, kaip žaibiško vienu praturtėjimo, o kitų pauperizacijos ir masinio nusikalstamumo priežastys, turi savo varomąsias priežastis – menką įstatymų ir socialinę kontrolę, teisinį nihilizmą, nebaudžiamumą, anarchijos ir savivalės atmosferą, kuri ne tik duoda galingą stimulą išlaisvinti daugelio individų antrininką – misterį Haidą, bet ir sudaro tam būtinas prielaidas. Žmogaus prigimties tamsioji pusė, nevaržoma civilizacijos ir įstatymo apynasrio, lemia nusikalstamumo bumą, visuomenei saugumo mažėjimą, gyvenimo kokybės pablogėjimą ir stipriųjų galimybę engti silpnuosius. Tai iš esmės apribojo absoliučios daugumos žmonių laisvę, t.y. sukėlė pasekmes, kurių ir buvo siekta išvengti išplečiant teisės į laisvę ribas. Padėtį komplikavo ir tai, kad sovietinis valstybės aparatas, užsikrėtus bolševikų laužymo sindromu, buvo skubotai reorganizuotas ir papildytas nekvalifi-

kuotais, nekompetentingais prisiplakėliais, romantiškais, bet savo naudos nepamirštančiais svaičiotojais ir apskritai ne geriausiai žmonių giminės atstovais. Teisinė sistema, ypač į policiją reorganizuota milicija, taip pat neteko profesionaliausių kadru, buvo suardyta dešimtmečiais kurta informatorių sistema, be kurios akla ir kurčia teisėsauga neturėjo jokių galimybių užtikrinti žmonių saugumą.

Laisvė be saugumo, stabilumo ir tikrumo, socialinių ir materialinių garantijų, laisvė ekonomikos nuosmukio fone – tai laisvė gyventi ir ekstremaliomis sąlygomis išgyventi tiems, kurie nelaiko savęs ekstremalais. Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, kai trumpalaikė apsvaigimo nuo laisvės euforija baigėsi, netgi ir blaivininkai patyrė sunkias ir tragiškas socialinio „pachmielo“ pasekmes. Sunkiai atsitokėdami nuo apnuodytos ir dideliais gurkšniais vartojamos laisvės, žmonės savo nusivylimą išreiškė rinkimuose, atiduodami balsus už bene vienintelę tuomet Lietuvoje organizuotą ir struktūras išlaikiusią jėgą – reformuotą komunistų partiją. Ir ne tik. Sovietų Sąjungos piliečiai anksčiau balsavo ne tiek tragifarsiškuose rinkimuose, kiek *balsavo kojomis*, bėgdami iš „socialistinio rojaus“ arba negrįždami iš užsienio komandiruočių, gastrolių, vizitų pas gimines, sudarydami fiktyvias santuokas su užsieniečiais, kitais įmanomais ir neįmanomais būdais. Panašiai elgėsi ir nepriklausomybę atgavusios Lietuvos žmonės; jie, nors ir netrokšdami socializmo recidyvo, bet nostalgikiškai ilgėdamiesi jo užtikrintos stabilios tvarkos, tikrumo, saugumo, socialinių garantijų, nors ir menko, bet garantuoto pragyvenimo ir pajamų šaltinio, balsavo prieš anarchiją, chaosą ir netikrumą, *balsavo* dar neregėto masto girtavimu, depresija, agresija ir autoagresija prieš save pačius – savižudybių banga. Žmonės, taip *balsuodami* ne prieš laisvę, o prieš nekontroliuojamos laisvės padarinius, iškalbingai išreiškė savo poziciją: anarchija, chaosas, nestabilumas, nesaugumas ir netikrumas yra nesutaikomas laisvės priešas, diskredituojantis pačią laisvės idėją.

ASMENYBĖ, ĮSTATYMAS IR LAISVĖ

Civilizacijos raidą lėmę svarbiausieji istorijos įvykiai – karai, revoliucijos, genocidas – etniniai, religiniai, klasiniai valymai, kiti gilūs sukrėtimai, taip pat visuomenės gyvenimo rutina – nusikalstamumas, korupcija, piktnaudžiavimas valdžia, nuožmi, nešvari konkurencinė kova, anaipol ne geriausiųjų žmonijos atstovų iškilimas bei dominavimas rodo, kiek daug blogio pasaulyje, žmonijos istorijoje, visuomenėje, aplink mus ir mumyse.

Motyvuoto elgesio funkcijos

Ar žmogaus prigimties biologinis, pamatinis pradas yra blogas, piktas, nuodėmingas, nuožmus, žiaurus, egoistiškas ir agresyvus, genetiškai užprogramuotas kovai dėl išlikimo bei išitvirtinimo? Ar, priešingai, žmogus iš prigimties yra geras, draugiškas, nesavanaudiškas, gailestingas ir tik netobula visuomenė bei socialinė aplinka neleidžia iki galo atsiskleisti šioms mūsų savybėms arba paverčia jas savo pačios priešybėmis?

Asmens ir visuomenės dichotomija, priešprieša yra tuščias ir beprasmiškas dalykas. Klaida yra tiek nepagrįstas asmens, kaip visuomenės ir konkrečios situacijos aukos, tiek asmens, kaip blogio šaltinio, sureikšminimas. Argi Hitleris nebuvo tas mesijas, kurio troško chaoso, netikrumo, bedarbystės ir nepriteklių kamuojama vokiečių tauta ir ar mesijas nepatenkino iracionalių jausmų, lūkesčių, troškimų ir neužtikrino to, ką žadėjo, – darbo ir tvarkos? Argi Hitleris nekūrė visuomenės pagal savo paveikslą bei panašumą ir argi nerado neapdorotos, kūrėjo godžiai laukiančios ir trokštančios tos žmogiškumo ir žmogaus rūšies žaliavos, kurią jis ir galėjo formuoti būtent taip, kad sukėlė masinį „arijų tautos“ entuziazmą ir kolektyvinę psichozę? Ar savo ruožtu Vokietijos visuomenė, užsikrėtusi nacizmo virusu, nekūrė savo narių pagal savo paveikslą ir panašumą? Ar tautas skambiais pažadais maitinantys populistai – tas apgailėtinas devintas vanduo nuo Hitlerio, išmirė kartu su Hitleriu?

Lygiai taip pat tuščias ir beprasmiškas dalykas yra asmenybės šviesiosios ir tamsiosios pusės dichotomija, priešprieša. Išskyrus tam tikrą kontingentą blogiausių visuomenės egzempliorių – pikty, blogų, tūžmingų ar sadistinių polinkių turinčių individų, kurių lyginamoji dalis yra niekingai maža, bet vis dėlto daugiau nei pakankama, žmonės nėra nei pikto, nei gėrio įsikūnijimas. Žmogus nėra ir negali būti nenuodėmingas, tačiau likimo ironija ta, kad kuo labiau jis nori būti angelas, tuo labiau idiliją trikdo aitrai smalos smarvė.

Žmonėms, išskyrus retas išimtis, nėra būdinga nei agresija dėl agresijos, nei žiaurumas dėl žiaurumo, nei blogis dėl blogio, nei klasta dėl klastos, nei melas dėl melo, nei apskritai šunybės dėl šunybių. Žmonėms veikia būdinga meilė dėl meilės, gėris dėl gėrio, dėmesys, pagarba, malonumas, geraširdiškumas, užuojauta ir nesavanaudiškumas, nors ir šios pozityvios savybės turi savo šešėlį. Pavyzdžiui, neišranki kūniška meilė, laikanti tikslu malonumą, o ne giminės tęsimą, krikščioniškos moralės požiūriu nėra be nuodėmės, nors ir šios meilės rezultatas – genetinis tęstinumas, apvainikuotas egoistiška ir neprotinga meile

savo vaikams – tai iš esmės savo sureikšmintos asmenybės perkėlimas į vaikus ir paties individo įamžinimą.

Skeptiškas žmogaus jausmų vertinimas šiuo atveju – tai ne tiek pretekstas ieškoti slaptų, neįsisąmonintų veiklos ir poelgių motyvų, kiek siekis išsiaiškinti, ar mūsų asmenybės savybių ir charakterio struktūros sąlygotas elgesys yra tikslas ar priemonė tikslui pasiekti? Ar žmogaus prigimties tamsioji pusė – agresija, egoizmas, narcisizmas, pyktis, blogis, žiaurumas, žemos aistros ir polinkiai yra nulemti genetiniame lygmenyje, biologiškai, ar veikiau jie turi funkcinę paskirtį, padėdami išlikti konkurencinėje kovoje arba kryptingai siekti užsibrėžto tikslo?

Nesąžiningumas, nesiskaitymas su priemonėmis nėra pateisinamas nei įstatymo, nei moralės požiūriu, tačiau labai dažnai pasiteisina naudos, siekiamo tikslo ir egoistinių interesų tenkinimo požiūriu. Žmogaus vietą socialinės piramidės hierarchijoje, socialinį statusą, turtinę padėtį, prestižą ir aplinkinių pagarbą lemia ne tik pozityvios charakterio savybės, gabumai, intelektas ir pastangos, kvalifikacija bei profesionalumas, bet ir gebėjimas realizuoti savo sugebėjimus. Tokie gebėjimai – vadinamasis kovotojo ar nugalėtojo charakteris, taip pat arsenalas priemonių, visiškai nebūtinai teisėtų priemonių, kuriomis siekiama užsibrėžto tikslo. Žmogus nesiskaito su priemonėmis ne todėl, kad yra agresyvus, piktas, blogas ir žiaurus, o todėl, kad tikslą – tam tikrą socialinį statusą, turtinę padėtį bei prestižą jis gali pasiekti arba išlaikyti tik elgdamasis agresyviai, savanaudiškai ir nesiskaitydamas su priemonėmis. Agresyvus ir destruktivus žmogaus elgesys veikiau yra ne tikslas, o priemonė tikslui pasiekti arba, kaip sustiprindamas įspūdį rašo A. Maslowas: „agresyvumas dažnai būna elgesys kaip priemonė, o ne elgesys kaip savaiminis tikslas“ [7, p. 153].

Žmonės savo elgesiu yra panašūs į gyvūnus ir kartu iš esmės skiriasi nuo jų. Gyvūnai, siekdami patvirtinti dominavimo statusą bandos hierarchijoje arba jį pakeisti, elgiasi agresyviai ir nuožmiai. Žmonės, kaip socialinės būtybės, gyvena dominavimu ir hierarchija grindžiamoje sistemoje, tačiau skirtingai nei gyvūnai, siekia savo tikslų ne tik išimtinai agresyviomis, bet ir kitomis, iš principo skirtingomis priemonėmis. Tokios priemonės, be intelektinių gebėjimų, profesionalumo ir kvalifikacijos, – tai ne tik agresija, savanaudiškumas, klasta ir intrigos, bet ir gebėjimai prisitaikyti, keisti savo pažiūras, įsitikinimus ir elgesio modelį, demonstruoti lojalumą valdžiai ir esantiesiems valdžioje, įvaldymas meno įsiteikti ir įtikti. Gyvūnai, demonstruodami paklusnumo pozą gaujos lyderiams arba turintiems aukštesnį socialinį statusą, paprastai tik patvirtina savo vietą dominavimo hierarchija grindžiamoje sistemoje, o žmogus, įsiteikdamas lyderiui, siekia užimti aukš-

tesnę pakopą socialinės piramidės struktūroje. Individo pastangos apvainikuojamos sėkme, jeigu jis tai daro ne primityviai ir negrabiai, o subtiliai ir taktiškai.

Žmogaus elgesys atlieka tam tikrą funkciją; savo ruožtu „funkcinis elgesys visuomet yra instrumentinis, jis visada yra priemonė siekiant kokio nors tikslo“ [7, p. 172]. Socialinės mimikrijos poreikių ir siekiamų tikslų nulemtas žmogaus elgesys, nesvarbu, ar agresyvus ir klastingas, ar nuolankus ir prisitaikėliškasis, veikiau „yra antrinis arba išvestinis elgesys, o ne pirminė motyvacija“ [7, p. 159]. Žmogus turi prisitaikyti visuomenėje, atsižvelgti į besikeičiančias socialines sąlygas, todėl jo elgesį lemia ne tik aplinka ir konkreti situacija, bet ir reakcija į šią aplinką ir situaciją. Kiekvienam asmeniui būdingas blogis veikiau yra šalutinis, o ne pirminis produktas.

Motyvacija ir įstatymas

Žmogaus elgesį lemia daugelis veiksnių, vidinė motyvacija – vienas jų. Vidinė motyvacija – tai tarsi instrukcija iš charakterio struktūros vidaus. Individo vidinės motyvacijos realizavimą lemia ne tik žmogaus charakterio savybės, bet ir instrukcija iš išorės. Šia prasme išorė – tai civilizacija, įstatymo ir moralės normos, kultūros sluoksnis, elgsenos imitacija, taip pat tiesioginė situacija bei kontekstas, kuriame materializuojasi konkretūs veiksmai ir poelgiai – gyvenimo dramos, tragedijos, komedijos ar farso elementai.

Žmogaus galimybę elgtis pagal savo valią determinuoja išorės sąlygos, pirmiausia įstatymai ir moralė. Moralės normos yra susijusios su vidiniu elgesiu, jo motyvais ir paskatomis, o teisė nustato reikalavimus, kuriuos turi atitikti išorinis elgesys. Moralės reguliavimo dalykas yra vidinis elgesys, teisės – išorinis. Moralės misija – nustatyti socialiai pozityvius, taurius elgesio motyvus bei paskatas ir slopinti žemas individo aistras, troškimus bei egoistinius interesus, apsaugoti nuo jų ne tik visuomenę, bet ir patį individą. Moralei paprastai priskiriama negatyvių žmogaus savybių eliminavimo misija vargu ar yra įmanoma, nes ji privalomu laiku priešingą elgesį, negu tas, kuris yra priežastingai determinuotas pačios žmogaus prigimties. Tuo tarpu teisė nustato reikalavimus ir draudimus, kuriuos turi atitikti ar jų nepažeisti žmogaus išorinis elgesys – vidinio elgesio projekcija į išorę (tikrovę).

Ar socialinė tvarka pajėgi apginti silpnąjį nuo stipriojo ir sudaryti prielaidas žmogaus laisvei, priklauso nuo to, koks yra individo elgsenos motyvacijos ir socialinės kontrolės santykis. Jeigu antisocialiniai polinkiai ir egoistiniai interesai, kaip žmogaus veiklos motyvai, yra stiprūs, o teisinė sistema, užtikrinanti

socialinės tvarkos taisyklių laikymąsi ir kontrolę, nėra veiksminga, įstatymui lojalus žmogaus laisvė ir saugumas nebus užtikrinti. Jeigu priešingai – tai, ne-lygu koks yra nusikalsti linkusių individų vidinis motyvacijos intensyvumo lygis, teisinė sistema gali būti laikoma žmogaus laisvės ir saugumo garantu. Individas sąmoningai ar intuityviai linkęs pasverti, kokios yra jo veiksmų ir poelgių pasekmės jam pačiam. Jeigu kriminalinė bausmė realiai taikoma, jos grėsmė, kurią suvokia individas, iš esmės yra motyvas, konkuruojantis su jo žemomis aistromis, antisocialiniais polinkiais ir egoistiniais interesais. Vertindamas bausmės tikimybę, kaip naudos ir nuostolių santykį, individas paprastai sprendžia, ar nusikalstama rizika pasiteisina, ar ne. Ta bausmė, kurią skiria teismas, pati savaime nesulaiko kitų asmenų nuo antisocialinės nuostatos realizavimo, tačiau užtikrina bausmės grėsmės, kaip motyvo, konkuruojančio su individo veiklos motyvais, poveikį.

Bausmė savo paskirtį atlieka tik tada, kai ji turi pakankamai sąlyčio taškų su gyvenimu. Visiškas bausmės neišvengiamumas – utopija, tačiau tokio neišvengiamumo minimumas yra būtina bausmės prevencinės funkcijos realizavimo sąlyga. Nusikaltėliai, pagrobę žmogų, kartais nupjauna ir atsiunčia artimiesiems jo kūno dalį (pvz., pirštą ar ausį), jeigu jiems nėra sumokama reikalaujama išpirka. Teroristai neretai nužudo vieną arba kelis įkaitus, jeigu valdžia nevykdo jų keliamų sąlygų. Pagrobėjų suluošinti ar teroristų nužudyti asmenys yra ne tikslas, o priemonė tikslui pasiekti – akivaizdžiai parodyti, koks likimas laukia pagrobtųjų ar įkaitų, jeigu artimieji nesumokės išpirkos, o valdžia nepatenkins jų reikalavimų. Panašus yra ir bausmės veikimo mechanizmas, nes įstatymą ignoruojantys asmenys turi pasverti bausmės tikimybę, kuri sulaikančiojo veiksnio vaidmenį atlieka tik su sąlyga, jeigu tokia tikimybė yra reali, o ne iliuzinė fikcija⁷.

Jeigu laikysimės H. Kelseno pozicijos, kad teisė yra prievartinė socialinė tvarka, o moralė – pozityvioji neprievartinė tvarka⁸, tai turėsime pripažinti, kad teisė užtikrina socialinę tvarką prievartinėmis, moralė – neprievartinėmis priemonėmis, todėl ne tik konkrečias veikas draudžiantis įstatymas, bet ir moralė bei viešoji opinija, smerkianti tam tikrą elgesį, pasireiškia kaip priešingi, konkuruojantys motyvai, negu tie, kuriais vadovaujasi „blogas“ žmogus.

⁷ Šia prasme bausmės prevencinė reikšmė mažai ką turi bendro su sakraline sentencija *svarbu ne bausmės griežtumas, bet jos neišvengiamumas*, kuri paprastai vartojama nekritiškai ir visiškai nesu-vo-kiant jos esmės.

⁸ Apie įstatymo ir moralės santykį žr. detaliau knygoje Kelsen H. Grynoji teisės teorija [8, p. 83–85].

Įstatymai ir moralė, kaip universalus žmogiškojo elgesio kontrolės instrumentas, labiau taikomas blogiems, o ne geriems žmonėms. Nesunku rasti pavyzdžių, kai ne tik neatsargūs ar neapdairūs, bet ir tyčiniai, pačiam individui žalingi veiksmai nebus draudžiami įstatymo, tačiau sunku rasti pavyzdžių, kai tokie veiksmai nebus smerkiami moralės. Įstatymas nedraudžia ir negali uždrausti savižudybės, tačiau viešoji nuomonė, nors ir nevienalytė, nėra tokia pakanti žmogaus susinaikinimui, autoagresijai.

Laisvė gyventi ir laisvė mirti

Eutanazija – neskausmingas nepagydomo ligonio numarėjimas jo paties prašymu ar aiškiai išreikštu sutikimu yra specifinė žmogaus savižudybės atmaina. Priklausomai nuo požiūrio taško, eutanazija gali būti vertinama kaip padėjimas nepagydomam ir besikankinančiam ligoniui garbingai ir oriai išeiti Anapilin arba, priešingai, kaip tyčinis gyvybės atėmimas tokiam ligoniui jo paties prašymu ir kartu žmogiškosios puikybės, pretenduojančios į Viešpaties vaidmenį, išraiška. Nors dėl dalyko sudėtingumo ir subtilumo išties nelengva objektyviai nustatyti kriterijus, kuriais remiantis eutanazija gali būti pateisinta ir įteisinta, vis dėlto čia slypi ir kita – intuityviai suvokiama, bet artikuliuotai neišreikšta problema. Žmonės kito žmogaus skausme ir mirties baimėje mato savo skausmą ir savo mirties baimę, todėl neišvengiamai personifikuoja išėjimą iš gyvenimo, o bijodami, kad to „kito“ sutikimas gali būti išgautas apgaule ar suklastotas, į tokį sutikimą žiūri kaip į savo pačių falsifikuotą sutikimą išeiti. Visuomenė, tiksliau jos dalis, nesąmoningai smerkia ne tik pagalbą kitam žmogui išeiti iš gyvenimo, bet ir ligonio savanorišką apsisprendimą mirti, tuo išreikšdama savo negatyvų požiūrį į savižudybę.

Eutanazijos problema yra įrodymas, kad moralė ir opinija ne tik daro poveikį žmogaus apsisprendimo laisvei gyvybės ir mirties klausimais, bet ir primeta, kaip privalomą, tam tikrą elgesio modelį, kuris visiškai nebūtinai yra pagrįstas. Eutanazijos oponentų pozicija gali būti išreikšta teiginiu – geriau gyventi kenčiant, negu ilsėtis ramybėje, o šalininkų – geriau garbingai ir oriai išeiti iš gyvenimo, nei kęsti nežmoniškais kančiomis paženklintą ir žmogaus orumą žeidžiantį gyvenimą. Nesvarbu, kokiais argumentais grindžiama viena šių pozicijų ir paneigiama kita, šie argumentai nėra nepajėgūs pakeisti absoliučios daugumos žmonių pažiūrų ir įsitikinimų⁹. Žmonės nesutaria ir dėl mirties baus-

⁹ Išimtis – nebent abejojantys ir neapsisprendę asmenys.

mės, tačiau šiuo klausimu, nepaisant prieštarų ir nesutaikomų pozicijų, vis dėlto gali būti tik vienas sprendimas. Nesvarbu teisingas ar neteisingas, svarbu, kad toks – galiojantis ir privalomas sprendimas, pašalina alternatyvos galimybę. Tuo tarpu eutanazijos įteisinimas jokių būdu nepadarytų jos privaloma – žmogus visada turėtų pasirinkimo galimybę, alternatyvą tarp nežmoniška kančia paženklinto gyvenimo ir oraus bei garbaus išėjimo. Todėl kyla natūralus klausimas, ar vieni žmonės turi teisę primesti kitiems savo nuomonę ir riboti jų apsisprendimo teisę, išreiškiančią pačią žmogiškumo esmę? Ar valstybė, besąlygiškai pakludama eutanazijos oponentams ir Bažnyčiai, turi kriminalizuoti eutanaziją, jeigu nuodugnus ir logiškai griežtas sprendimo legalizuoti eutanaziją testavimas leidžia daryti vienprasmę išvadą – eutanazijos įteisinimas negali daryti jokios žalos kitiems žmonėms. Eutanazijos draudimas, priešingai, atima galimybę žmogui priimti sprendimą toje srityje, kurioje jis yra suverenias savo paties asmenybės atžvilgiu.

Įsivaizduokim neišgydoma liga sergantį, paralyžiuotą ir tik vieną ranką valdantį žmogų, kuris kartais prarasdamas nuovoką ir sveiką protą ne visai racionaliai ir protingai naudojami sveiką ranką, užkišdamas ją už sauskelnių ir fekalijomis ištepdamas pats save, patalynę, sieną ir viską, ką jis pajėgia pasiekti¹⁰. Šis žmogus, anksčiau rašęs rūstybės kupinus straipsnius prieš eutanazijos šalininkus, ir dabar lieka ištikimas savo pozicijai, nors ir nesugeba jos artikuliuotai išreikšti, nors ir kankinamas deginančios gėdos jausmo, kai suvokia tai, ką yra padaręs. Tarkim, egzistuoja, tiesiogine to žodžio prasme, tokio ligonio nelaimės draugas ir oponentas, kuris, nors ir toleruodamas kitaip mąstančius, vis dėlto tvirtai gina savo paties apsisprendimo teisę. „Aš negerbiu Tavo sprendimo, bet gerbiu Tavo norą ir teisę priimti tokį sprendimą, – Voltero dvasia savo draugui oponuoja jis, ir, adresuodamas savo žodžius veikiau aplinkiniams ir visuomenei, nei savo draugui, tęsia – „Kodėl Jūs savo ruožtu atsisakote gerbti mano valios norą, apsisprendimo teisę ir uzurpuojate, įsidėmėkite ne aš, o Jūs, Viešpaties Dievo vaidmenį, priimdami už mane sprendimą mano paties gyvybės ir mirties klausimu?“

Objektyvumo dėlei reikia pripažinti – egzistuoja vienas argumentas, kuris, eutanazijos priešininkų nuomone, yra svarus ir neatremiamas. Tokiu argumen-

¹⁰ Tai nėra hipotetinė prielaida ar iškreiptos vaizduotės vaisius, o tikras pavyzdys iš gyvenimo. Šio straipsnio autoriaus draugas, sukrėstas tokio savo tėvo elgesio, ne kartą, tiesa, ne po pirmos taurelės yra sakęs: „Nušausiu tėvą ir nusišausiu pats“.

tu laikomas tvirtinimas, kad neįmanoma nustatyti momento, kada neišgydomo ligonio kančios yra nepakeliamos ir negalima atmesti, kad ligonio valia išeiti Anapilin gali būti išreikšta ar suvokta neadekvačiai, taip pat neįmanoma išvengti šios valios falsifikavimo galimybės. Tai išties sudėtinga problema, tačiau nėra jokio pagrindo tvirtinti, kad ji sudėtingesnė, už kitas, kurios sprendžiamos kasdien. Sunku nustatyti tą momentą, kai sunku nuspręsti, ar ligonio kančios yra nepakeliamos? To ir nereikia daryti, palikim apie tai spręsti pačiam ligoniui, nes tai priklauso nuo individualaus skausmo slenksčio, požiūrio į skausmą ir ne tik galimybės, bet ir noro jį toleruoti arba netoleruoti. Ligonio valią galima neadekvačiai suvokti, iškreipti ar falsifikuoti arba skirtingai interpretuoti? Žinoma taip, kaip ir tais atvejais, kai žmogus išreiškia savo valią dėl testamentu, sutarties sąlygų, įsipareigojimų, duoto žodžio ir šimtais kitų atvejų. Tai veikia kelia klausimą, kaip užkirsti kelią galimybei neadekvačiai interpretuoti ar falsifikuoti žmogaus valią, o ne atimti iš jo galimybę išreikšti šią valią. Pinigai yra vienas seniausių civilizacijos istorijoje falsifikacijos objektų, bet žmonės veikia linkę sukurti patikimas pinigų apsaugos nuo falsifikavimo priemones nei atsiskaityti pinigų. Vietoj realių pinigų mes galime disponuoti virtualiais, tačiau ir tai nebūtų šios problemos sprendimas, nes lieka atviras klausimas dėl mokėjimo ar disponavimo pinigais priemonės, taip pat ir mūsų valios disponuoti pinigais falsifikavimo.

Vadinasi, nors įstatymas nedraudžia to, ko uždrausti negali – savižudybės, neišgydomo ligonio apsisprendimas nutraukti savo kančias, tegul ir padedant kitam, sulaukia neigiamos dalies visuomenės ir Bažnyčios įvertinimo. Eutanazijos kriminalizavimas – tai pozicijos, kurią išreiškia tokia moralė ir opinija, materializavimas teisėje. Eutanazija nėra išskirtinis, o tik vienas iš daugelio atvejų, kai neigiamos moralės ar opinijos reakcija į socialinius reiškinius, nepaisant šios reakcijos neteisėtos prigimties, sukelia padarinius, kurie pagal savo pobūdį prilygsta sankcijai.

MORALĖ, OPINIJA IR LAISVĖ

„Kitų bendruomenės narių pritarimas ir nepritarimas, – rašo H. Kelsenas, – suvokiami kaip atlygis ir bausmė, tad juos galima interpretuoti kaip sankcijas. Kartais tai kur kas efektyvesnės sankcijos už kitokias atlygio arba bausmės formas, nes jos patenkina arba žeidžia žmogaus reputacijos troškimą, o ši yra vienas svarbiausių savisaugos instinkto komponentų“ [8, p. 60–61]. Baudžiamųjų ir kitų (pvz., moralinių) sankcijų koegzistencija, leidžia H. Kelsenui kelti pagrįs-

tas abejonės, „ar galima skirti socialines tvarkas su sankcijomis ir be sankcijų. Vienintelis svarbus socialinių tvarkų skirtumas yra ne tai, vienos jų nustato sankcijas, o kitos ne, bet tai, kad jos nustato skirtingų tipų sankcijas“ [8, p. 61].

Moralė, kaip socialinė cenzūra

Kalinys, kuris sugeba integruotis į kalėjimo kolektyvą ir neprarasti ryšių su draugais bei artimaisiais laisvėje, socialinio bendravimo prasme praranda mažiau nei tas, kuris yra laisvas, bet paniekintas, pažemintas, atstumtas, nepripažęs ir ignoruojamas. Pavyzdžiui, dar visai neseniai moralė ir viešoji opinija reiškė neišvengiamą gėjaus bendravimo galimybių apribojimą ir jo stigmatizavimą.

Visuomenė turi neginčijamą teisę išsaugoti ir apsaugoti savo vidinę struktūrą ir ją vienijantį vertybių branduolį nuo priešiškų veiksmų ar permainų. Veiksmai bei poelgiai, kuriuos dauguma žmonių pripažįsta amoraliais ir smerktiniais, kelia visuomenės atmetimo sindromą. Tačiau visuomenės egzistencijai grėsmę kelia ne visi, bet tik tokie amoralūs poelgiai ir veiksmai, kurių amoralumas viršija leidžiamą kritinę ribą. Svarbus visuomenę vienijantis veiksnys yra pamatinių moralės normų laikymasis, o ją destabilizuojantis veiksnys – šių normų šurkštus pažeidimas ar piktybiškas ignoravimas. Žodeliai „šurkštus“ ar „piktybiškas“ reiškia, kad nenuodėmingai gyventi nepajėgūs žmonės, nebijodami atsidurti veidmainių ir fariziejų vietoje, turi moralinę teisę smerkti ne visoki, o tik tam tikro pobūdžio ir lygio amoralumą.

Principai, kuriais remdamasi visuomenė turi teisę apriboti individų veiksmų laisvę, turi būti tiksliai suformuluoti ir stabilūs, tačiau šių principų turinys neišvengiamai ir nuolat keičiasi. Svarstant problemą, kokiais pagrindais remiantis galima riboti asmens laisvę, reikėtų vadovautis nuostata, ar žala, konkrečiu laikotarpiu daroma tam tikroms vertybėms, kelia grėsmę visuomenės pamatinėms vertybėms ir dorybėms, ar ne.

Visuomenės reakcija į amoralią elgseną gali būti dvejopa: silpna, anemiška ir laikina arba, priešingai, stipri, tvari ir pastovi, išreiškiama smerkimu, piktinimusi ir pasibjaurėjimu. Pastaruoju atveju kyla klausimas, kaip ir kokiais būdais visuomenė gali išreikšti savo nepakantumą (nepritarimą) tokiam elgesiui ir kaip valdžia, atsižvelgdama į viešąją nuomonę, gali riboti tokį elgesį, nustatydamas už jį sankcijas. Jos gali būti baudžiamosios, susijusios su veikos kriminalizavimu (pvz., sovietmečiu nusikaltimu pripažįstamas vyro savanoriškas lytinis santykiavimas su vyru), kitoks nepriimtino socialinio elgesio reguliavimas (pvz., drau-

dimas rengti gėjų ir lesbiečių paradus) arba diskriminacinis visuomenės požiūris į tam tikros elgsenos nešėjus – tuos pačius gėjus, lesbietes, biseksualus.

Skirtinga yra ne tik visuomenės reakcija į amoralų elgesį; visuomenės evoliucijos procese keičiasi pats moralinis veikslių ir poelgių vertinimas. Homoseksualai ne visada buvo toleruojami ir laisvi įgyvendinti seksualinės saviraiškos galimybę netgi tolerantiškose Vakarų demokratijos šalyse, priešingai, jų elgesys buvo laikomas amoraliu ir prieštaraujančiu moralės normoms¹¹. Homoseksualumas sovietinėje imperijoje buvo už įstatymo ribų, o dabartiniu metu jo nešėjai – homoseksualai buvusios imperijos valstybėse ne tik toleruojami, jie patys bando visuomenės toleranciją, rengdami spalvingus paradus, kurių metu nevengia demonstruoti savo genitalijų arba imituoti lytinį aktą. Sovietmečiu homoseksualūs santykiai buvo kriminalizuoti ir baudžiami griežčiau negu nužudymas peržengiant būtiniosios ginties ribas arba nužudymas dėl neatsargumo¹². Savanoriškas vyro santykiavimas su vyru buvo traktuojamas, kaip „lytinės aistros tenkinimas iškreipta forma, pasireiškianti pederastija, t.y. nenatūraliu lytiniu aktu įvedant varpą į partnerio tiesiąją žarną. Be to, lytiniu santykiavimu laikomas ir lytinės aistros tenkinimas įvedant varpą į partnerio burną“ [9, p. 216].

Šaunūs ir drausmingi sovietinio įstatymo interpretatoriai, priešingai nei viskuo abejojantys ir iškrypę protai, kurie kelia hamletiškas problemas, kas yra norma ir kas turi būti ar nebūti laikoma nukrypimu nuo jos, paprastai ir aiškiai išsprendžia problemą, kas yra nenatūralu ir daroma iškreiptomis formomis, todėl gėjų kultivuojamą oralinį seksą, jie įvardija varpos įvedimu į burną, matyt, būdami šventai įsitikinę, kad toks bjaurus ir atstumiantis aktas negali būti vykdomas kitaip, būtent, kai varpa ne įvedama, o kito partnerio iniciatyva paimama į burną.

¹¹ „Be abejonės, – rašo R. Dworkinas 1977 m. išleistoje knygoje,– dauguma smerkiančiųjų mano, kad homoseksualumas, prostitucija ir pornografijos publikavimas yra amoralūs dalykai“ [5, p. 340].

¹² Pagal 1961 m. Lietuvos SSR baudžiamojo kodekso 127 straipsnį vyro savanoriškas santykiavimas su vyru buvo baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų, nužudymas, peržengiant būtiniosios ginties ribas (BK 108 str.) – laisvės atėmimu iki trejų metų arba pataisos darbais iki dvejų metų, o nužudymas dėl neatsargumo (BK 209 str.) – laisvės atėmimu iki trejų metų arba pataisos darbais iki dvejų metų. Nors laisvės atėmimo bausmė už visus minėtus nusikaltimus buvo nustatyta vienoda, tačiau atsižvelgiant į tai, kad už minėtus nužudymus buvo numatytos ir alternatyvios, švelnesnės, negu laisvės atėmimo bausmės, o už vyro lytinį santykiavimą su vyru – ne, darytina vienprasmiška išvada: pastarasis nusikaltimas buvo baudžiamas griežtesnėmis kriminalinės represijos priemonėmis.

Socialinės cenzūros galia ir neįgalumas

Moralė – reliatyvi sąvoka, jos turinys nuolat kinta, nes keičiasi visuomenės požiūris į tam tikrus socialinius reiškinius, žmonių veiksmus ir poelgius. Ne tik skirtingu laiku ir skirtingose visuomenėse, bet ir tuo pačiu metu skirtingose visuomenėse arba netgi toje pačioje visuomenėje, nelygu kokia yra vertintojų – nevienodų socialinių grupių pozicija, žmonių veiksmai ir poelgiai moralės požiūriu vertinami skirtingai. Šiuo požiūriu, nepaisant, atrodytų, nenuginčijamų argumentų, kad egzistuoja amžinos ir Dievo sankcionuotos moralės normos, išleidžiama iš akių ta esminė aplinkybė, kad šių normų turinys, priklausomai nuo epochos ir visuomenės, yra visiškai skirtingas. Paprastai argumentų, kurie leidžia pagrįsti konkretų teiginį, ieškoma už įrodinėjamo dalyko ribų. Tačiau homoseksualiems santykiams, kurie yra specifinė esminio instinkto pasireiškimo forma, nereikia palyginimų, šie santykiai greičiau patys yra tas pagrindas, su kuriuo galima lyginti socialinius reiškinius. Todėl konstatavimas to fakto, kad šiandien homoseksualūs santykiai toleruojami, o gėjai ir lesbietės, skirtingai negu vakar, nediskriminuojami nei formaliai, nei faktiškai, pats savaime yra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad vertybės, pasak H. Kelseno, yra „santykiinės, o ne absoliučios“ [8, p. 88]. Pamatinės vertybės yra tos pačios, skiriasi „tik“ šių vertybių turinys. Kiekvienoje visuomenėje yra ne tik tam tikras tolerancijos lygis, visuomenė turi ir idėjų apie savo toleranciją.

Poreikis rasti optimalų santykį tarp neišvengiamai būtinos, moralinį atspalvį turinčios socialinės cenzūros bei kontrolės ir individo veiksmų bei poelgių, verčia daryti išvadą, kad visuomet turėtų egzistuoti ta amoralumo sritis, kuri nėra teisės dalykas, išskyrus atvejus, kai tokiai sričiai priskirtini santykiai perkeliama iš privataus gyvenimo į viešąjį. Visuomenė gali toleruoti homoseksualus ir homoseksualius santykius, bet tai nereiškia, kad homoseksualai nebandys visuomenės tolerancijos ribų. Gėjų ir lesbiečių organizuojami karnavaliai, parada ar eisenos, kuriose jie pasirodo apsirengę tiek, kad greičiau išryškina nei slepia tą minimumą, kurį viešose vietose turėtų pridengti drabužiais, ar imituodami lytinius santykius ne tik egzaminuoja visuomenės toleranciją, bet ir kelia principinį klausimą dėl to, kur yra individo laisvės ribos. Svarstymas, ar leisti gėjams ir lesbietėms organizuoti karnavalines eisenas ar paradas neretai supriešina visuomenę, nes leidimo šalininkai remiasi tokiais renginiais toleruojančių šalių – Olandijos, Vokietijos pavyzdžiu, o priešininkai, atvirkščiai, – netoleruojančių. Tokia argumentacija nekorektiška, nes skirtingų visuomenių to-

lerancija kai kuriems reiškiniams ne mažiau skirtinga, kaip ir skirtingų visuomenės narių tolerancija alkoholiui. Alkoholio kiekis, kurį iš karto gali išgerti statistinis rusas, būtų mirtina dozė statistiniam indui ar japonui, o pastarųjų be didesnės žalos sveikatai išgerta vėdos dozė netenkintų net keturiolikmetės rusaitės poreikio paimti „ant drąsos“, kad galėtų iškabinti akis varžovei, kuri diskotekoje paviliojo jos vaikiną.

Tolerancija seksualinei orientacijai ir tolerancija alkoholiui – tai visiškai skirtingos tolerancijos rūšys? Tikrai taip, tačiau visuomenės tolerancija tokiai orientacijai konkrečiu istorijos metu yra tokia pat konkreti, kaip ir statistinio ruso arba indo ar japono tolerancija alkoholiui, nesvarbu, kad pirmoji jų keičiasi, antroji – ne. Jeigu taip, ar galima versti visuomenę peržengti per save ir reikalauti, kad ji toleruotų tai, ko ji dvasiškai ir psichologiškai nepajėgi išverti, gerbti ir priimti?

Tolerancijos šaukliai neturėtų ignoruoti to fakto, kad dar visai neseniai tolerantiškose anglosaksų šalyse homoseksualumas, lygiai kaip prostitucija ir pornografijos publikavimas, užėmė „tvirtas“ pozicijas amoralinių, socialiai žalingų ir smerktinų veiksnių kataloge, todėl diskusijose jų draudimo šalininkai grindė savo poziciją būtinumu išsaugoti viešąją tvarką, šeimos vertybes ir elementarias dorovės normas, taip pat apsaugoti pilietį nuo to, kas yra nusikalstama, žalinga ir žeidžia jo orumą. Posovietinėse šalyse žemesnis negu Vakarų demokratijos šalyse tolerancijos slenkstis homoseksualių atžvilgiu yra natūralus reiškinys – iš totalitarizmo išėjusios visuomenės dvasinis paveldas turi genetinių netolygumų. Tačiau tolerancijos negalima įvesti nei dekretu, nei revoliucijos aktu. Tolerancija bręsta tarsi vaisius iščiose, o drastiškos ir neapgalvotos gėjų akcijos gali duoti rezultatą atvirksčią lauktajam – sukelti persileidimą. Koks nors Briuselio biurokratas, siekdamas pateisinti užimamą postą ir įrodyti savo reikšmingumą, gali postringauti, kad Vilniaus valdžia neturėtų drausti rengti gėjų paradų ar demonstracijų, nes tai gali sukelti neigiamą visuomenės reakciją ir smurto bei prievartos proveržius, o, priešingai, leisti šias demonstracijas, užtikrindama jų dalyvių saugumą.

Kartoti banalias tiesas gali ir sugedęs patefonas ir dresuota papūga. Bet ar banalios tiesos – tikros tiesos? Tarkim, gėjų ir lesbiečių paradus ar demonstracijas įvyktų, o policija, panaudodama gumines lazdas, ašarines dujas ir (ar) vandens patrankas, išvaikytų šio parado priešininkus. Nepatingėkim pasukti galvą ir paklausti savęs, koks būtų tokios akcijos rezultatas: demokratijos triumfas ar priešingai, žibalo šliukštelėjimas į vos rusenančios homofobijos anglis? Lengvas, visuomenėje vis dar egzistuojantis pasidarygėjimas homoseksualais, perau-

gantis į slepiamą, tačiau realią neapykantą? Kas nuo to laimi: homoseksualai ir demokratija, o pralaimi netolerancija ir homofobija? Ne, laimėtojų nėra, yra tik pralaimėjusieji, kurių gretose atsiduria visi – ir patys homoseksualai ir demokratija, kuri jaučiasi blogiau nei dorybinga katalikė, išžaginta nuodėmklausio kunigo. Nors ne, netiesa, nugalėtojo laurus gali prisimatuoti homofobija.

VIDINĖ NELAISVĖ – TOTALI

Laisvė fizine prasme yra susijusi su materialinio pobūdžio kliūtimis, spaudimu ir išorine prievarta; jei nėra tokių kliūčių ir prievartos, vadinasi, yra laisvė. Juridinė prasme laisvė yra susijusi su įstatymo, o jeigu moralę pripažįstame pozityviają neprievartine tvarka, tai iš dalies ir su moralės, papročių, taip pat viešosios opinijos apribojimais bei įsikišimu į individo veiksmus. Tokių apribojimų ir įsikišimų nebuvimas reiškia laisvės buvimą. Juridinė laisvės samprata reiškia išorinę, o ne vidinę nepriklausomybę. Mat kai kurių individų valios laisvė veikia yra nelaisvė, priežastingai determinuota jų instinktų, genų ir polinkių. Poelgiai, kaip laisvos ar nelaisvos valios rezultatas, patys savaime nėra nei geri, nei blogi; tokiais juos laikome mes. Pedofilas, kaip ir gėjus, nėra laisvas nuo savo priklausomybės ir polinkių, tačiau jo polinkiai, priešingai nei gėjaus, smerkiami moralės normų, o šių polinkių determinuoti poelgiai ir veiksmai persekiojami baudžiamojo įstatymo tvarka. Paradoksas: žmogus nekaltas dėl savo prigimties, kurią galbūt prakeikia, tačiau šios prigimties projekcija į išorę laikoma kriminaliniu nusikaltimu, netgi kai daroma abipusio sutikimo, savotiško konsensuso pagrindu. Pedofilo saviraiškos galimybę ir veiksmų bei poelgių laisvę apriboja ne tiek įstatymas, moralė ar viešoji opinija, kiek jo instinktai, genai ir polinkiai¹³.

Mes visi tam tikra prasme esame priklausomi ne tik nuo įstatymo ir socialinės kontrolės, moralės, viešosios nuomonės, kuri evoliucijos procese išsikristalizavo iš dalies kaip apynasris mūsų prigimčiai tramdyti, bet ir nuo tos prigimties, kuri neretai kratosi šių apynasrių.

Laisvė ir žmogaus prigimtis

Chroniškas alkoholikas, narkomanas, kleptomanas, pedofilas, zoofilas, sadistas ar sadomazochistas yra nepriklausomas nuo mūsų, bet priklausomas nuo

¹³ Čia nekalbama apie patologiją – asmens nepakaltinamumą, kai jis dėl psichikos sutrikimų negali suvokti savo veiksmų pavojingumo arba jų valdyti.

savo, tegul ir skamba tautologiškai, priklausomybės, polinkių, aistrų, instinktų ir aplinkybių.

Ar chroniškas alkoholikas ar narkomanas gali mesti gerti ar vartoti narkotikus? Paklaustas toks savikritiškai ir objektyviai savęs nesugebantis vertinti individas greičiausiai atsakys vienprasmėškai „taip“ ir, suprantama, bus neteisis. Kai žmogus nori, jis visuomet nori ko nors; jo valia yra nukreipta į tam tikrą objektą – daiktą, fiziologinių, psichologinių ar seksualinių poreikių tenkinimą ir gali būti svarbi tik tam tikro objekto arba troškimų atžvilgiu. Jeigu alkoholikas sako, kad jis nori negerti, reikia suprasti, kad jis norėtų negerti. Ketinimai geri ir sveikintini, tačiau ar jis nori norėti negerti, jeigu jo noras gerti yra stipresnis už norą negerti ir šis pirmasis noras yra stipresnis ir dominuojantis antrojo noro atžvilgiu? Netgi tuo atveju, kai alkoholikas yra tvirtai pasiryžęs mesti gerti, tuo tiki pats bei nori įtikinti kitus, toks jo noras ir pasiryžimas realaus įgyvendinimo prasme tebus iliuzinė fikcija, jeigu jis neturi kitų – stiprių, dominuojančių (pvz., meilės, kūrybos, prasmingos veiklos) motyvų, kurie, būdami pajėgūs konkuruoti su jo priklausomybe bei noro gerti motyvais, leistų iš pradžių nuslopinti, o vėliau įveikti tą liguistą potraukį. Neatsitiktinai tai padaryti pavyksta tik santykinai nedidelei daliai žmonių, o kiti lieka priklausomybės nelaisvėje.

Principinis klausimas: ar alkoholikas, narkomanas, kleptomanas ar pedofilas gali turėti kitų, stipresnių norų nei tuos, kuriuos turi ir kurie yra jų veiklos motyvai? Jeigu mes atsakytume teigiamai, tai paneigtume, kad konkretus individas yra tas, kas jis yra – alkoholikas, narkomanas, kleptomanas, pedofilas, etc. Individas siekia išsivaduoti iš priklausomybės ir tapti kitu žmogumi, tačiau, siekdamas to, susiduria su problema, kurios dažnai nepajėgia išspręsti – kaip peržengti savo galimybių ribas, liautis būti tuo, kuo yra ir tapti kitu, nei jis yra.

Aistrų, polinkių ar instinktų nelaisvėje esančių asmenų vidinė priklausomybė yra griežtai determinuota, bet tai nereiškia, kad mes visi esame laisvi nuo savo agresijos ir narcisizmo, genų, polinkių, instinktų, egoizmo ar interesų. Civilizuotas ir prognozuojamas, racionalus ir protingas, o ne kaprizingas ir įnoringas žmogaus elgesys yra būtina normalaus socialinio bendradarbiavimo sąlyga. Tačiau netgi protingi, racionalūs, stabilios psichikos ir prognozuojamo elgesio žmonės yra priklausomi ne tik nuo pozityvių savo vidinių savybių. Deklaruojama gyvenimo pozicija, išoriškai nepriekaištingas elgesys dar nėra patikimas įrodymas, kad žmogus išties yra toks, koks nori atrodyti ir koku save pateikia. Apaštalas Paulius, aptardamas žmogaus prigimties dualizmą, kai jis gera tik geba „trokšti, o padaryti ne“, laiške tomiečiams rašė: „Aš nedarau gėrio, kurio

trokštu, o darau blogį, kurio daryti nenoriu, tad ne aš tai vykdu, bet manyje gyvenanti nuodėmė“ [10, p. 1774].

Žmogaus ketinimai ir norai elgtis dorybingai ir jo realus elgesys skiriasi kaip ir tas gėris, kurio žmogus trokšta, bet nedaro, nuo to blogio, kurio žmogus nenori, bet daro. Tiesa, šis apaštalo Pauliaus pastebėjimas apie troškimų ir veikimo neatitiktį liečia tik padorų žmogų, nes niekšas paprastai ir nori blogio, ir daro jį, ir kuo blogiau daro, tuo labiau patenkina savo žemas aistras ir troškimus. Apaštalas Paulius kalba pirmuoju asmeniu ir skirtingai nuo veidmainių bei fariziejų nelaiko netgi paties savęs laisvu nuo tokios, visai be išimties žmonių giminei būdingos nuodėmės¹⁴. Savo ruožtu „manyje gyvenanti nuodėmė“ – tai ne blogas nuomininkas, kurį galima teisėtai iškeldinti, ir ne mūsų širdyje susirangiusi nuodinga gyvatė, kuri gali ir išsirangyti iš jos. Ne, – tai mūsų prigimtis, mūsų agresija, egoizmas ir narcisizmas, žemos aistros, polinkiai ir egoistiniai interesai, kurie gali įsikūnyti į bet kokį blogį. Kai žmogus, neadekvačiai vertindamas savo laisvę ir sureikšmindamas savo norus, teigia „aš galiu norėti ko nors“, toks jo teiginys yra hipotetinė prielaida, saistoma sąlygos „jeigu aš labiau nenoriu ko nors kito“¹⁵. „Tas kitas“ taip žeidžia patį žmogų, kad jis slepia savo veiklos motyvus nuo kitų žmonių ir netgi nuo savęs paties, nes bijo prisipažinti, kas skatina jį elgtis tam tikru būdu.

O jeigu žmogus tikras, jis nori to, ko nori ir nori to norėti, ar tai reiškia, kad jis tai ir įvykdys? Meile ir gyvenimu nusivylusi, sutrikusi ir prislėgta moteris, laukdama traukinio, netgi mintyse negalėtų pakartoti Anos Kareninos poel-

¹⁴ Apaštalui Pauliui, nors ir kitais žodžiais ir kitame kontekste, bet pagal minties esmę ir turinį antrina L. Tolstojus. Sukrečiantis prisipažinimas: „žudžiau per karą žmones, koviausi dvikovose, pralošdavau kortomis muzikų triušą, baudžiau juos, ištvirkavau, apgaudinėjau. Melas, vagystės, sanguliavimas, girtuoklystė, prievarta, žmogžudystė. Nebuvo nusikaltimo, kurio nebūčiau padaręs“ – tai citata iš jo garsiosios „Išpažinties“. Ar tai reiškia, kad Tolstojus nuoširdžiai, iš širdies gelmių, be krislelio veidmainystės atgailavo? Ne, kaip rodo įžvalgūs protai, jis fanatiškai mėgėdamasis nusižeminimu pirmiausia juodina, žemina pats save, kad galėtų laisvai atakuoti kitus“. „Tolstojus tikisi, – rašo S. Zweigas, – kad nuo egoizmo galima atprasti, kaip nuo rūkymo“, kad įmanoma „išsikovoti meilę, jėga įgyti tikėjimą“, tačiau jo paties milžiniškos, bemaž maniakiškos pastangos prieštarauja itin kukliems rezultatams“. [12, p. 239–240, 241, 253]. Šiuos taiklius pastebėjimus netiesiogiai, bet iškalbingai patvirtina pats L. Tolstojus. Jo dienoraštyje įrašyti žodžiai „Lengviau parašyti dešimt filosofijos tomų, nei pritaikyti praktikoje bent vieną principą“ – tai ne kvailo ir savimi patenkinto, o sąžiningo, kenčiančio ir refleksuojančio žmogaus nevilties žodžiai.

¹⁵ Tariamų ir tikrų žmogaus veiklos motyvų santykio analizei yra skirta puiki A. Šopenhauerio esė. Žr. Шопенгауер А. О свободе воли. Кнугоје: Свобода воли и нравственность [11].

gio (kaip aš atrodysiu karste?), tačiau laikydama rankose pakuotę stiprių raminamųjų vaistų, ji klysta manydama, kad gali jais nusinuodyti. Moters mėginimas nusižudyti absoliučia dauguma atvejų – tai siunčiamas aliarmo signalas, nesąmoningas pagalbos šauksmas, bandymas atkreipti dėmesį į save ir savo negandas. Svarbu ne vaistai, kurių atitinkama dozė yra nuodai, svarbu stiprus ir išskirtinis motyvas, kuris stipresnis ir už troškimą gyventi, ir už mirties baimę.

Vyrai (ir čia pasireiškia lyčių charakterio skirtumas, lemiantis veiksmų ir poelgių dėsningumus) rečiau nei moterys atlieka apeliuojančias ir dažniau realias savižudybes. Nevilties ir depresijos kamuojamas, negandų palaužtas vyras, pasižymintis savigarba ir tvirtu charakteriu, kuris tik iš pirmo žvilgsnio yra nesuderinamas su likimo ir gyvenimo smūgių neatlaikymu, turėdamas rankose užtaisytą ginklą, galbūt samprotaus visiškai priešingai nei moteris – manys, kad gali nusišauti, bet to nedarys. Tačiau jeigu noras pasitraukti iš gyvenimo yra stipresnis už norą gyventi, savisaugos instinktą ir baimę užsitraukti nešlovę ar suteikti skausmą savo artimiesiems, toks asmuo labai nustebtų, suvokęs, kad nusišovė, nors ir stengėsi visomis išgalėmis to išvengti.

Praeitame amžiuje garsėjęs D. Karnegis – guru, kuris visus mokė, kaip atsikratyti nerimo ir pradėti gyventi, įsigyti draugų ir daryti įtaką žmonėms, kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir daugelį kitų gerų dalykų, negalėjo padaryti tik vieno – pats gyventi taip, kaip mokė kitus, t.y. pradėti gyventi ir atsikratyti nerimo, privedusio jį prie savižudybės. Karnegio savižudybė, kaip ir prieš daugelį metų, tebėra tabu ir griežtai saugoma paslaptis, nes leidėjai ir po šiai dienai pelnosi iš raštų žmogaus, kurio asmeninis gyvenimas, visiškai diskredituojantis jo mokymą apie gyvenimą, įtikinamai patvirtina, kad žmogaus poelgiai yra priešingai determinuoti jo charakterio savybių.

Laisvė ir socialinė tvarka

H. Kelsenas, aptardamas moralės ir teisės normų sukurtas pareigas, teigia: „Žmogus gali turėti prieštaringų polinkių arba interesų. Tada jo faktinis elgesys priklauso nuo to, kuris iš tų polinkių intensyvesnis, kuris interesas stipresnis. Jokia socialinė tvarka nėra pajėgi eliminuoti žmogaus polinkių bei egoistinių interesų kaip jo veiksmų arba neveikimo motyvų. Kad būtų efektyvi, socialinė tvarka gali tik išugdyti polinkį bei interesą elgtis pagal šią socialinę tvarką bei priešpriešinti juos tiems polinkiams bei egoistiniams interesams, kuriuos žmonės turėtų, jeigu tokios tvarkos nebūtų“ [8, p. 84].

H. Kelseno pozicija, nors ir gerai motyvuota, nėra visiškai nuosekli. Konstatuodamas, kad „jokia socialinė tvarka nėra pajėgi eliminuoti žmogaus polinkių bei egoistinių interesų, kaip jo veikimo ar neveikimo motyvų“ ir, aptaręs šios tvarkos efektyvumo prielaidas, Kelsenas iš esmės paneigia pats save, nes jo daroma hipotetinė prielaida – žmonės turėtų šiuos polinkius bei interesus, „jeigu tokios tvarkos nebūtų“, reiškia, kad socialinė tvarka pajėgi padaryti tai, ko ji „nėra pajėgi“ – „eliminuoti žmogaus polinkių bei egoistinių interesų“.

Socialinė tvarka ir įstatymai negali „pataisyti“ nei individo charakterio, nei jo širdies, bet gali padaryti tvarką jo galvoje. Tvarką ta prasme, kad per pažinimą, kuris yra individo motyvų laidininkas ir tarpininkas, jam gali būti atskleisti tokie pozityvūs veiklos motyvai, kurie priešingu atveju būtų likę už jo pažinimo bei individualaus suvokimo ribų. Tai sudaro prielaidas žmogui aktualizuoti savo asmenybę, atskleisti ir realizuoti savo gebėjimus, kūrybinį potencialą, norą kurti ir dirbti. Jeigu socialiai pozityvus žmogaus elgesys yra nulemtas vidinės motyvacijos – instrukcijų, gautų iš charakterio struktūros vidaus, tai įstatymų ir moralės, kaip tramdomųjų marškinių, vaidmuo nėra svarbiausias ir pagrindinis. Tačiau, jeigu tokie marškiniai neišvengiamai būtini, siekiant apsaugoti tiek visuomenę nuo individo, tiek jį nuo paties savęs, tai kriminalinių bausmių arba visuomenės smerkimo grėsmė pasireiškia kaip motyvai, konkuruojantys su individo antisocialiniais polinkiais, kaip jo veiklos motyvais.

Antisocialinių žmogaus polinkių ir egoistinių interesų slopinimas yra būtina visuomenės normalaus egzistavimo sąlyga, tačiau jų eliminavimas – bergždžias dalykas. Įrodomosios informacijos pateikia socialinių kataklizmų, suiručių, chaoso ir kitų sukretimų laikotarpiais labai reljefiškai pasireiškusios tos žmogaus prigimties tamsiosios pusės savybės, kurios lemia konkretų antisocialinį elgesį. Instrumentinį elgesį, kaip tikslo siekimo priemonę. Šiame elgesyje gali pasireikšti tik tos savybės, kurios žmogui yra imanentiškai būdingos arba bent jau egzistuoja potencialiai, neišskiriant netgi atvejų, kai apie jų egzistenciją nesuvokia net pats individas.

Poreikis elgtis protingai ir racionaliai, laikantis visuomenės evoliucijos procese subrandintų produktyvių, ritualizuotų ir formalizuotų bendravimo formų, procedūrų ir taisyklių, kurios šalina neproduktyvius ir prievartinius adaptacijos ir asmeninių santykių būdus, civilizuotoje visuomenėje per socialinę tradiciją ir elgsenos imitaciją įauga į individo kraują, tampa jo antrąja prigimtimi. Visuomenė gali normaliai funkcionuoti tik tuomet, kai jos nariai laikosi socialinės tvarkos taisyklių, daro tai, kas būtina daryti ir susilaiko nuo žalingų veiksmų.

Tačiau tai nereiškia, kad šios taisyklės ir būtinumas jų laikytis turi magiškų galių, kurios gali išlaisvinti žmogų nuo jo paties destruktivių asmenybės savybių, jau nekalbant apie tas, kurių jis „nepažįsta“ ir net neįtaria, jų turįs.

Motyvai iš esmės yra specifinė, vidinė žmogaus elgsenos priežastis, kurią individas anaip tol ne visuomet suvokia adekvačiai, nes išstumti impulsai, aistros ir polinkiai dažnai pasireiškia kaip latentiški, neišsąmoninti veiklos stimulai. Tokios išstumtos asmenybės savybės, kaip agresija, narcisizmas, sadizmas, neribotas valdžios troškimas, vergiškas paklusnumas, indferentiškumas, nesąmoningas atsisakymas savo asmenybės tapatumo ir kitos, kurias atskleidė psichoanalizė, egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar jos žeidžia žmoniškumo esmę, ar sukelia atmetimo sindromą. Įvardytos savybės be abejo yra prieštaringos ir šalinančios viena kitą, tačiau tai dėsninga, nes jos priskirtinos skirtingiems žmonėms, nors ir tam pačiam individui dažnai būdingos prieštaringos aistros, polinkiai ir interesai¹⁶. Žmogus nėra psichologiškai pasirengęs atrasti tokių atstumiančių savybių „katalogą“ pačiame savyje, politiniuose lyderiuose, neišvengiamai jų paženklintoje socialinėje sistemoje, nes tai peržengia ne tiek jo proto galimybių, kiek reiklumo ir sąžiningumo sau ribas. Psichoanalizės atradimai – reiškinys, šokiruojantis labiau nei gyvo žmogaus skrodimas, todėl žmonės kadaise lengviau ir mažiau skausmingai pripažino heliocentrinę Koperniko teoriją, nors ji ir paneigė tokių psichologiškai komfortišką, jų savimeilę glostantį ir Dievo buvimą pateisinantį įsitikinimą, kad Žemė yra Visatos centras.

Psichoanalizė – teorija, nagrinėjanti neišsąmonintus impulsus, nukreiptus į pasipriešinimą tikrovei ar jos iškraipymą, kuriuos lemia subjektyvūs žmogaus poreikiai ir lūkesčiai; ši teorija turi tiesiogines ir glaudžias sąsajas su žmogaus vidine laisve. Psichoanalizė atskleidžia žmogaus charakterį ir neišvengiamą konfliktą tarp esminių aistrų, poreikių ir lūkesčių, organiškai būdingų konkrečiai asmenybei, ir pagrindžia būtinumą asmeniui pačiam apriboti save.

Teisės dalykas yra žemų žmogaus aistrų ir antisocialinių polinkių, kurių jis negalėjo ar nenorėjo apriboti, projekcija į išorę. Teisė riboja arba draudžia tuos socialiai žalingus veiksmus ir poelgius, kurie yra destruktivių žmogaus savybių ir negatyvių socialinių aplinkybių sąveikos rezultatas.

¹⁶ Griežtai kalbant, visiško logiško nuoseklumo, kai kalbama apie tokią prieštaringą būtybę, kaip žmogus, pasiekti sunku, jeigu išvis įmanoma. Pavyzdžiui, riboto proto žmogus, niekada nėra toks, koks atrodo: kai reikalas liečia jį patį, jis ne toks kvailas, jis – nuovokesnis; kai reikalas jo neliečia, jis ne toks kvailas, jis – kvailiesnis.

Socialinė „dresūra“ ir socialinė tvarka

Žmogus pats apriboja ir slopina savo aistras, polinkius ir interesus. Tačiau, kai jis nepajėgus sudrausminti savęs, teisė verčia jį tai daryti, grasindama sankcijomis. Socialinė tvarka ir įstatymai turi ribotas galimybes sukurti specifinę imuninę sistemą, leidžiančią slopinti prieštarigus žmogaus polinkius bei egoistinius interesus ir galimybes išugdyti polinkį ir interesą elgtis pagal šios tvarkos ir įstatymų reikalavimus. Mes savo pačių labai suinteresuoti elgtis protingai, racionaliai ir konstruktyviai, tačiau mūsų biologinė prigimtis, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, ne visuomet paklūsta tam, ką galima pavadinti socialine dresūra.

Brandžiose ir aukštos kultūros visuomenėse būtinumas ir poreikis elgtis pagal nuosekliai išugdytas ir griežtai kontroliuojamas socialinės tvarkos taisykles yra perduodamas per specifinį laidininką – kultūros klodą, socialinę tradiciją, papročius bei elgsenos imitaciją. Šį teiginį priešastingumo požiūriu galima išdėstyti ir kitokia tvarka, nes nuosekliai išugdytų socialinių tradicijų, papročių perimamumas, tęstinumas bei elgsenos imitacija ir yra visuomenės brandumo ir kultūros lygio garantas. Pavyzdžiui, amoniako tyrimo jūros vandenyje ES direktyva nenumato, nes Vakarų Europos paplūdimiuose poilsiaujantiems žmonėms neateina į galvą mintis šlapintis jūroje, o Lietuvoje – tai įprastas gyventojų kultūros ir higienos lygio nulemtas reiškinys. Kitas labai iškalbingas ir informatyvus pavyzdys – gatvės perėjimas megapolyje, nelygu kur jis – Rusijoje ar Prancūzijoje. Maskvoje pilietis, pereinantis „zebru“ pažymėtą, tačiau šviesoforais nereguliuojamą antžeminę pėsčiųjų perėją, rizikuoja būti sutrėkštas labiau nei musė, pataikiusi į pikto žmogaus barščius, o Paryžiuje, pėsčiąjį, tarsi ypatingai svarbią personą, pagarbiai sustabdžiusi judėjimą, praleis kilometrines automobilių vilkstinė.

Socialinės tvarkos, įstatymo, kultūros, papročių, įpročių ir elgsenos imitacijos triumfas? Įstatymų apynasris žmogaus prigimčiai, tramdantis jo aistras, polinkius ir skatinantis jo transformaciją į pavyzdingo visuomenės nario etaloną? Norėdami įsitikinti, ar dresūra pakeitė veislinio šuns prigimtį, bandykim, ar jis besąlygiškai vykdys komandas ne tuomet, kai šunėkas inkščia iš nekantrumo, norėdamas pasitarnauti, bet tuomet, kai pro šalį prabėgs rujojanti elitinė kalė. Norėdami įsitikinti, ar *homo sapiens* laikosi taisyklių tos socialinės tvarkos, kuri yra ilgo proceso rezultatas, o ir pats žmogus šios tvarkos produktas, neapsiribokim individo elgesio analize viešose vietose ar tose srityse, kuriose dominuoja socialiai pozityvaus elgesio modelis. Panagrinėkim individo elgesį tose

sirtyse, kuriose tamsioji jo prigimties pusė pasireiškia intensyviausiai, paklusdama ne moralei ir įstatymams, bet dominuojantiems polinkiams, instinktams ir egoistiniams interesams. Šios sritys – tai nauda visuose jos pasireiškimuose, nekontroliuojami agresijos ir žiaurumo proveržiai socialinių ar gamtinių kataklizmų sąlygomis ir esminis – seksualinis instinktas. Tiesa, reikia padaryti svarbią išlygą – pati mūsų biologinė prigimtis civilizuojoje visuomenėje yra patyrusi socialinės tvarkos poveikį. Ta prasme netgi natūralių fiziologinių funkcijų atlikimas iš dalies gali būti laikomas socializuotu aktu, ypač jeigu mūsų tualetas įrengtas pagal paskutinės mados klyksmą, o jo pagrindinis akcentas – daugiafunkcinis japoniškas unitazas – yra „protingesnis“ už pirmuosius kompiuterius, kurie savo gabaritais buvo didesni už miegamąjį „chruščiovkoje“.

Socialinės „dresūros“ galia ir negalia

Statistika, jeigu ji tik nėra manipuliacijos objektas, pateisinantis posakį *yra melas, yra didelis melas ir yra statistika* ir jeigu skaičiais operuojama sąžiningai, yra nepaprastai patikimas liudytojas. Prekių ir produktų vagysčių iš parduotuvių koeficientas, skaičiuojant nuo apyvartos, ES valstybėse kasmet svyruoja amplitudėje nuo 0,8 iki 1,2 proc. Nesvarbu, kur mes gyvename – skurdžiose posocialistinėse ar klestinčiose turtingose, socialiniu ir kultūriniu lygiu labai skirtingose valstybėse, demokratėjančiose ar demokratinėse visuomenėse, kurios viena nuo kitos skiriasi kaip kanalizacija nuo vandentiekio, nesvarbu, kokie mes esame – turtuoliai, vargšai ar valkatos, svarbu, kad vagiama visur vienodai. Tiesa, vienodai santykiniais, bet ne absoliučiais dydžiais, nes atsižvelgiant į prekių apyvartą, turtingose šalyse pavagiamas keliskart didesnis kiekis prekių ir produktų, išreikštų pinigais, nei skurdžiose valstybėse.

Vagystės iš parduotuvių korektiškas ir iškalbingas pavyzdys ir tuo požiūriu, kad jos, skirtingai nei kišenvagystės arba vagystės iš butų, yra lengvai psichologiškai pateisinamas, masinis ir neišvengiamas, tarsi dienos ar nakties kaita pasikartojantis reiškinys¹⁷. Šios vagystės atskleidžia ir kitą dėsningumą – savanau-diški interesai netgi visuotinės gerovės sąlygomis neišnyksta ir neatrofuoja,

¹⁷ Simptomiška šiuo požiūriu tai, kad socializmo sąlygomis, egzistuojant *visaliaudinei nuosavybei*, galiojo, nors iš pirmo žvilgsnio kurioziškas, tačiau dėsningas reiškinys. Vadinamojo socialistinio turto grobimas buvo baudžiamas griežčiau nei asmeninio (sąvoka „privatus“ buvo už įstatymo ribų) turto grobimas, tačiau žmonės vagystes iš įmonių, kolchozų, skirtingai nei vagystes iš butų, laikė net ne vagystėmis, o natūraliu būdu „prisidurti“ prie algos.

tarsi didelis kūno plaukuotumas, praradęs funkcinę paskirtį žmogaus evoliucijos procese. Priešingai, šie praktiškai nepasotinami interesai, o čia kalbama ne apie Adamo Smitho atskleistą savanaudiškumą, kuris tarnauja bendrai naudai, o apie tokį, kuris parazituoja bendros naudos sąskaita, savo agresyvią ir destruktivią prigimtį, slypinčią po išorinio padarumo kauke, realizuoja, kai tam susidaro palankios sąlygos. Kai griuvo ideologinė ir ekonominė sovietų sistema, dvasiniai nacijos vedliai – aktyvūs kovotojai su iškreipta ekonomika ir privilegijomis – tapo didžiausių naujų revoliucinių pertvarkymų įkvėpėjais, šaukliais ir vedliais. Jie, užėmę valstybinius postus ir naudodamiesi palankia konjunktūra – įstatymų spragomis arba specialiai palikę jas, „prichvatizavo“ tokius turtus ir pradėjo naudotis tokiomis privilegijomis, kurios net nesisapnavo sovietinei nomenklatūrai¹⁸. Tai nomenklatūrai, kuri buvo vienas pagrindinių visų demokratių, savo esme antikomunistinių, nesvarbu *dainuojančių* ar *aksominių* revoliucijų, taikins.

Prieštarų žmogaus polinkių, savanaudiškų interesų ir (ar) poreikio dominuoti galia ypač akivaizdi socialinių kataklizmų, sukrėtimų ar gamtos stichijų metu, kai susiklosčiusi socialinio ir kultūrinio gyvenimo sankloda griūva, o susilpnėjus socialinei kontrolei, nugalėtojais tampa agresyviausi, stipriausi ir labiausiai su priemonėmis nesiskaitantys žmonės. Laikotarpiais, kai socialinė ir teisinė sistema nepajėgia užtikrinti, kad kiekvienas pilietis būtų apgintas nuo nekontroliuojamos agresijos, prievartos ir smurto, atveriami šliuzai urviniams žmogaus instinktams ir žemiausioms aistroms. Po to, kai 2005 m. rugpjūčio mėnesį Naująjį Orleaną nusiaubė uraganas „Katrina“, miestą nusiaubė antroji – kriminalinė stichija – plėšimų, marodieriavimo, prievartavimo, žmogžudysčių banga. Įvykių dalyviai ir kartu liudytojai tvirtina, kad „Superdome“ arenoje, kur nuo uragano slėpėsi 23 tūkstančiai žmonių, visą laiką tvyrojo smarvė. „Arenoje nebuvo ne tik vandens ir maisto, ten klestėjo nusikaltėliai. Moterys buvo prievartaujamos, o vaikai ir vyrai žudomi. Nebuvo jokių taisyklių. <...>

¹⁸ Iškalbingas pavyzdys šiuo požiūriu yra pirmasis Rusijos prezidentas B. Jelcinas. Jis, drąsiai metęs iššūkį M. Gorbačioviui ir įveikęs jį ne tik kaip demokratas, bet ir kaip kovotojas su privilegijomis, užėmęs šį postą naudojosi tokia prabanga, kuriai nė iš tolo negalėjo prilygti net Rusijos carai. B. Jelcinas, po sudėtingų rokiruočių perdavęs savo postą patikrintam įpėdiniui, užsitikrino sau imunitetą nuo baudžiamojo persekiojimo ir galimybę nebaudžiamam disponuoti turtu, kuris, Rusijos žiniasklaidos nuomone, viršijo pusę milijardo dolerių. B. Jelcinas ne taisyklės išimtis, bet taisyklė, nes visi kovotojai su komunizmu, nesvarbu Rusijoje ar kitoje posovietinėje valstybėje, pakludami savo prigimčiai, prisiplėšė tiek turto, kiek apžiojo ir sugebėjo tai padaryti piktnaudžiaudami valdžia.

Ten buvo blogiau negu kalėjime. Valdžią paėmė patys stipriausi“ [20]. Aišku, buvo ir kita Amerika – ta, kurios atstovai pagrįstai laikėsi nuomonės, kad socialinė tvarka protingam žmogui atveria kur kas didesnių galimybių, negu chaosas bei suirutė ir ta nauda, kurią galima gauti likviduojant chaoso bei suirutės padarinius¹⁹.

Naujasis Orleanas, kaip blogiausių ir labiausiai atstumiančių žmogaus savybių ir urvinių instinktų realizavimo pavyzdys, iškalbingas ne pats savaime, jis iškalbingas konkrečiame socialiniame kontekste, nes šis miestas tebuvo teisės išniekinimo sala Teisės imperijoje – Jungtinėse Valstijose. Nusikaltėliai ir tie, kurie jais tapo, ko gero savo pačių nuostabai, negalėjo iki galo atsiduoti tamsaus gaivalo svaiguliui; jų siautėjimą *volens nolens* varžė ir ribojo tas neišvengiamas žinojimas, jog padėtis laikina, atpildo tikimybė realiai egzistuoja ir kad į miestą kiekvienu momentu tvarkai palaikyti gali būti atsiųsti treniruoti, ryžtingi komandosai, vietoje šaudantys žudikus, plėšikus ir smurtininkus, taip pat nacionalinė gvardija ir sustiprintos policijos pajėgos²⁰. Visiškai kitokia, negu Naujajame Orleans, situacija esti toje valstybėje, kurioje žmonių likimo, gyvenimo ir mirties viešpačiais tampa žmonijos atmatos, kurie patys yra ir istorijos scenarištai, ir režisieriai, patys – tardytojai, prokurorai, advokatai, teisėjai ir budeliai, patys – aukščiausioji valdžia virš kurių tik Dievas, o bedieviams – jų pačių sąžinė, kurios vardas – Chimera.

Neatsitiktinai laisvės, lygybės ir brolybės trokštanti žmonija naujausiais laikais patyrė tokį kruvinos mėsmalės siaubą ir žmogaus nužmoginimo košmarą, kuris pranoko netgi patologiškai iškreiptą vaizduotę ir tai, ką apima Apokalipsės sąvoka. Prancūzija, kurios įnašas į pasaulio civilizacijos ir kultū-

¹⁹ Paplitusį įsitikinimą, kad yra dvi Amerikos, pakeitė nuomonė dėl kitokio JAV visuomenės susiskaldymo. Viena Amerika – tai tie, kurie, pasinaudoję gamtos stichija, plėšė, žudė, prievartavo ar per moterų ir vaikų galvas pirmi bandė sprukti iš miesto. Atsvara jai – kita Amerika, tai tie, kurie liko mieste, gynė save, savo artimą ir net sunkiausią valandą nepamiršo moralinių vertybių. Ta Amerika, kuri realios ir mirtinos grėsmės akivaizdoje geba susitelkti, sukurti organizuotas teisėtos jėgos struktūras, greičiausiai laimėtų prieš nusikaltėlius, neturinčius platesnės socialinės atramos. Kartu galima drąsiai tvirtinti, kad tokios Amerikos kišenėse nusėstų didelė dalis pinigų, valstybės skirtų nuo gamtos stichijos nukentėjusio miesto ekonominei ir socialinei infrastruktūrai atstatyti.

²⁰ Neatrodė, kad taip būtų įvykę, nes policininkai patys naudojos palankia konjunktūra ir „švarino“ parduotuves, užuot stengėsi efektyviai užkirsti kelią smurtui, žudynėms ir prievartai. Tačiau šiuo atveju ne tiek svarbu Naujojo Orleano policininkų bejėgiškumas, svarbu, kad nusikaltėliai buvo priversti atsižvelgti į atpildo ir realių, ryžtingų policijos veiksmų tikimybę.

ros lobynus išties milžiniškas, bene pirmoji patyrė, kad nevaržomos laisvės vaisiai gali būti kartesni nei priespaudos, tironijos ir nelaisvės. Kai Prancūzijos revoliucija (1789 m.) nuvertė nekenčiamą, despotišką karaliaus režimą, visa Europa, amžininkų teigimu, entuziastingai sveikino šios revoliucijos triumfo akimirka – Bastilijos kritimą. Užimtoje tvirtovėje kalėjo penki kaliniai, tarp kitko, puikiai maitinami, vienas jų – pavojingas pamišėlis, nors tuo pat metu autoritetingu A. Dicey liudijimu „šimtai skolininkų kankinosi Anglijos kalėjimuose“ [13, p. 134]. Bastilijos kritimas – revoliucijos kulminacija ir išlaisvinimo iš tironijos ir despotijos priespaudos bei smurto simbolis. Revoliucijos simbolis neturėjo nieko bendro su tikrąja revoliucija, kuri, deklaruodama laisvės, lygybės ir brolybės idealus, sukretė pasaulį kruvino ir nekontroliuojamo smurto bei teroro proveržiu, nusinešusiu dešimtis tūkstančių ne tik aristokratų, bet ir kitų jakobinams neįtikusių piliečių gyvybių²¹, kol, nepajėgdama numalšinti kraujo troškulio, revoliucija nepradėjo ryti savo pačios vaikų ir tėvų.

Palyginimai – pažinimo gidas. Prancūzijos revoliucijos kruvinoje sąskaitoje „tik“ kelios dešimtys tūkstančių aukų, 1917 m. Rusijos revoliucijos – apie 55 milijonus nukankintų, išniekintų ir nužudytų žmonių. Jakobinai ir bolševikai buvo tikri – žūva ta idėja, už kurią niekas nežūva, o laisvės medis išbujuoja tik tuomet, kai jis gausiai laistomas krauju. Viskas vardan laisvės, lygybės, brolybės ir artimo meilės, suprantama. Tokios smurto bakchanalijos priežastys paprastai yra po civilizacijos ir moralės fasadu glūdinčių iracionalių žmogaus impulsų ir neišsąmonintų aistrų, polinkių bei instinktų projekcija į išorę. Revoliucijos, įkūnijančios radikalias moralinio reliatyvumo teorijas, veikiau yra psichoanalizės nei teisės tyrimo objektas. Tačiau moralinis reliatyvumas nepaneigė moralės, jis tik leido įteisinti visiškai naujus moralės standartus. Netgi kruvinausios revoliucijos arba į valdžią legaliai atėjusios politinės jėgos, kurių sukurtas režimas (pvz., fašistinis) buvo revoliucingesnis už daugelį revoliucijų, tų gyventojų grupių, kurias jos laikė socialiu, etniniu ar rasiniu požiūriu artimomis, žudymą, moterų žaginimą ar marodieravimą pripa-

²¹ Revoliucijos amžininkų liudijimu buvo šaudomi vaikai ir moterys su žinomais kūdikiais, o specifinį budelių jūmoro jausmą patenkindavo vadinamosios respublikoniškos jungtuvės, kai poros – moterys už kojų ir rankų surištos su vyrais, būdavo išmetamos į upę. Žr. apie tai detaliau: [14, p. 803–804].

žino nusikaltimais, už kuriuos griežtai bausdavo. Jokių abejonių dėl realiai taikomų bausmių efektyvumo nepalieka nei raudonieji, nei rudieji režimai – nacistinėje Vokietijoje įprasti kriminaliniai nusikaltimai tebuvo ekscesas, o Mussolinis padarė tai, ko niekas Italijoje nepadarė nei iki jo, nei po jo – pakirto mafijos ekonominę galybę ir sudavė triuškinamą smūgį jos organizuotoms struktūroms. Banditai ir vadinamieji *įteisinti vagys* lengviau kvėpavo tik šalyje, kurioje „taip laisvai kvėpuoja žmogus“. Mat jie buvo laikomi ne liaudies priešais, o „socialiai artimais“ liaudžiai – proletariatui ir darbo valstietijai, žinoma. Nusikalstamo režimo ir banditų idilė negalėjo ilgai tęstis; Sovietų Sąjungoje po to, kai buvo atsisakyta utopinės perauklėjimo teorijos, nusikaltamumui buvo suduotas toks triuškinantis smūgis, nuo kurio jis atsigavo tik demokratijos sąlygomis. Kruvini režimai nepaneigia, o tik patvirtina, tiesa, labai specifiškai patvirtina tai, kad visais laikais ir visose tautosose galioja universalus dėsnis – teisinės sankcijos su sąlyga, jeigu jos realiai įgyvendinamos, pasireiškia, kaip motyvas, konkuruojantis su individo antisocialinio elgesio motyvais ir veiksmingai slopinantis jų realizacijos tikimybę.

Puikiai dresuotas šuo, kaip jau minėta, gali besąlygiškai vykdyti visas komandas, tačiau jis vis dėlto nepajėgus išvengti kraujo šauksmo ir atsispirti esminiam instinktui. Socialinė dresūra – kultūros sluoksnis, įstatymai, moralė, viešoji nuomonė, papročiai, atranka, prisitaikymas, elgsenos imitacija – tai išorinės sąlygos, kuriose skleidžiasi žmogaus elgesys. Šių išorinių sąlygų skirtumai – skirtingas skirtingų visuomenių ekonominis, socialinis, teisinis, kultūros lygis, žmonių mentalitetas lemia asmeninių santykių, bendravimo, žmonių pagarbos vienas kitam lygį, tačiau vis dėlto nepajėgia eliminuoti savanaudiškų interesų ir antisocialinių instinktų, kurių potencialas turi galinąją destruktijos užtaisą. Socialinių suiručių, kataklizmų ir chaoso laikotarpiais, kai nusistovėjusi socialinė ir kultūrinė sankloda griūva, o teisės sistema ir moralė patiria rimtus sukrėtimus, žmonės, nusimesdami socialinės dresūros apynasrį ir išsinerdami iš plono socializacijos kiauto, paklūsta savanaudiškiems poreikiams ir prigimtiniais instinktams.

Neatmestina, ateis laikas, kai gamtos galia sunaikins civilizaciją Žemės planetoje, tačiau dabartiniu metu socialinės stichijos savo padariniais kur kas pavojingesnės už gamtos stichijas. Socialinių revoliucijų, gamtos stichijų ar kitų reiškinių sukelti sukrėtimai ir kataklizmai ateina ir praeina, o jų metu visomis „grožybėmis“ atsiskleidžianti žmogaus prigimtis, kuri savo pasireiškimo formomis pralenkia labiausiai iškreiptą ir patologišką vaizduotę, lieka visiems lai-

kams, netgi jeigu žmogus gyvena valstybėje, kuri daugumai pasaulio žmonių buvo ir tebėra laisvės ir demokratijos simbolis²².

„Laisvo“ elgesio racionalizacija

Vokietijoje siekis išvengti mokesčių pasireiškia stipriau, negu dauginimosi instinktas – šis taiklus Bavarijos finansų ministro E. Guberio²³ pastebėjimas atskleidžia žmogiškosios prigimties esmę. Tai nėra išskirtinis, tik Vokietijai būdingas, o žmogaus, kaip biosocialinės būtybės, polinkių ir interesų sąlygotas, visuotinis ir kiekvienam individui imanentiškai būdingas reiškinys. Išimtis – nebent Motinos Teresės tipo žmonės, kurie savirealizacijos pagrindu laiko altruizmą. Altruizmas – nesavanaudiškas rūpinimasis kitų gerove, pasiryžimas dėl kitų aukoti savo interesus, tačiau netgi ir gerasis samarietis nėra laisvas nuo intereso – savo asmens sureikšminimo ir nuopelnų, tikrų ar tariamų, liaupsinimo. Be to, altruistas altruistui nelygu, kitas altruisto mantijoje – tai vilkas avies kailyje. Žmonių lygybės ir teisingumo siekis dažnai naudojamas kaip žudymo moralinis pateisinimas, o įstatymo reglamentuojama altruizmo forma – labdara ir parama, – kaip mokesčių nuslėpimo ir pinigų išgryninimo schemos neišvengiamai būtinas elementas.

Paraleles tarp žmogaus siekio išvengti mokesčių ir dauginimosi instinkto vainikuoja aktyvių ir pasyvių veiksmų santykis. Mokesčių nemokėjimas – neveikimas, maskuojamas aktyviais veiksmais, apgaulingu apskaitos tvarkymu, finansinės atskaitomybės iškraipymu. Seksualinio gyvenimo srityje, kurios mitybinė terpė yra selektyvi pretendentų atranka, pasyvumu savo tikruosius tikslus

²² Rusijos prezidentas V. Putinas, iš dalies menkindamas sovietinio režimo įvykdytą terorą ir genocidą prieš savo tautą, iš dalies neigdamas, kad Rusija, kaip SSRS įpėdinė turėtų prisiimti jai „primestą kaltės jausmą“, netiesiogiai užsi puolė Jungtines Valstijas, prikišdamas joms „siaubingus istorijos puslapius“. „Mes bent jau nenaudojome atominio ginklo prieš civilius gyventojus ir nelaistėme chemikalais tūkstančių kilometrų, nenumetėme ant mažytės šalies septynis kartus daugiau bombų nei per Didįjį Tėvynės karą, kaip kad buvo Vietname. Mes neturėjome kitų juodų puslapių, pavyzdžiui, nacizmo“ [21]. Šie Putino teiginiai, deja, nėra tik melas ir nieko daugiau, išskyrus melą. Nors smerkiančiųjų smerkimas, o kaltųjų kaltės sumenkinimas yra tipiška racionalizacijos forma, nors Putinas ir nutyli tikruosius, tiesa, nevienprasmiskai vertinamus atominio Japonijos bombardavimo tikslus, jis vis dėlto nėra toks istorijos falsifikatorius, kuris gali būti panaudotas kaip tipiškas psichoanalizės tyrimo objektas. Ne, Putino teiginiai atitinka tikrovę, nes, pavyzdžiui, Amerikos kariaunos nusikaltimai Indokinijoje buvo ne tik supervalstybių žūtbūtinės kovos už dominavimą ir įtakos sferas, bet ir šių valstybių lyderių žmogiškųjų savybių projekcijos į politinės veiklos areną, rezultatas.

²³ Cituota pagal Klays Kottke. „Грязные деньги“ [15, p. 8].

nepaprastai išradingai maskuoja moteris. Jų viena svarbiausių problemų yra figūros ir išvaizdos problema, o viena svarbiausių investicijų – investicija į savo išorę, ypač fasadą. Moterų neveikimas – savęs eksponavimas, intuityvus ar įsisąmonintas troškimas patikti, jeigu juo siekiama ne momentinių troškimų, bet strateginių tikslų, – tai sūris pelėkautuose.

Paralėlės su esminiu instinktu neatsitiktinės – žmogaus žemos aistros ir savanaudiški polinkiai tokie galingi, kad sukurta sudėtinga jų slopinimo (ne eliminavimo, kaip paprastai klaidingai laikoma) sistema beviltiškai pralaimi siauriems ir egoistiniams interesams. Posovietinės valstybės, pradėdant nuo SSRS įpėdinės ir teisių paveldėtojos Rusijos, yra puikus šio teiginio pavyzdys. Rusijos Dūmos deputatai, kurie, stokodami politinės ir teisinės kultūros, tarpusavio rietenose neretai duoda valią rankoms, nevengdami mušti netgi moterų, inspiroti bendrų interesų susitelkia tarsi gelžbetoninis monolitas. Šios Dūmos politikai, nesvarbu kas jie – pozicija ar opozicija, baltieji ar raudonieji, monarchistai ar respublikonai, liberalai ar komunistai, nacionalistai ar nacmenai²⁴ arba kitos priešybės, pasirengę dėl skirtingų interesų perkąsti vieni kitiems gerklę, rodo stebėtiną solidarumą, kai iš merkantilinių interesų, tarsi už komunistų ir nepartinių bloką sovietinių rinkimų farse, jie vieningai balsuoja už jų pačių atlyginimus, privilegijas ir imunitetus. Rusijos Dūma yra veikiau taisyklė, negu taisyklės išimtis. Rusijos Dūmai savanaudiškumo prasme antrina Lietuvos Seimas, kuris iš esmės yra atstovų kartelis, sudaręs nebylų, konkliudentiniais veiksmais išreikštą susitarimą dėl piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi politikos arenoje. Seimo nariai, praradę atsakomybę²⁵ bei neturėdami jokių moralinių įsipareigojimų, įžūliai ir ciniškai stumdosi prie valdžios lovio ir daro savo biznį. Valdžios lovy – tai jų pačių nustatyti oficialūs ir užmaskuoti atlyginimai, privilegijos, lengvatos ir rentos, kurių neturėjo netgi Lietuvos kompartijos CK sekretoriai²⁶, biznis – tai įstatymų ar jų pataisų, tenkinančių siaurus egoistinius suinteresuotų klanų interesus, inicijavimas ir priėmimas arba blokavimas, ar „sterilizavimas“ tų įstatymų, kurie atitinka viešąjį interesą.

²⁴ Rusijos nacionalinių mažumų atstovai.

²⁵ Griežtai kalbant, žmonės negali prarasti to, ko niekada ir neturėjo, tačiau šis moralinis invalidumas ir išryškėja būtent tuomet, kai jie gali nebūdžiamai tenkinti egoistinius interesus.

²⁶ Seimo nariai vien kanceliariinėms, ūkio ir transporto išlaidoms, už kurias atsiskaityti nereikia, pasiskyrė pinigų sumą, beveik 3 kartus viršijančią vidutinį darbo užmokestį šalyje.

Lenino sentencija *valstybę gali valdyti ir virėja* anksčiau politikoje buvo vartojama išimtinai ironiška prasme, dabar tarsi pasityčiojimui iš tų, kurie tyčiojosi, tapo duona kasdiene – politikos kūnu ir krauju. Kai politikos Olimpe dominuojančios partijos rinkimuose gauna apytikriai vienodą skaičių vietų parlamente, kyla daugumos koalicijos sudarymo problema, susijusi su sklandaus balsavimo mechanizmo darbo užtikrinimu. Šios problemos sprendimas su moralia politika sunkiai suderinamas netgi brandžios demokratijos valstybėse, o demokratėjančiose virsta viešu prostitucijos aktu, kai mainais už koalicijos sutartį įtakingi postai dalijami mažų, pilkų partijų pilkiems atstovams, lyginant su kuriais Lenino *virėja* būtų, jeigu ir ne proto bokštas, tai bent ne politinė prostitutė.

Tvirtinimas, kad tai įžūlumo viršūnė, kad tautos išrinktieji, priimančys įstatymus, apie kuriuos jie, išskyrus retas išimtis, neturi nė mažiausio supratimo, nusivalo į tautą batus, būtų neteisybė. Neteisybė ne Lietuvos parlamentarų, bet dar didesnių cinikų, fariziejų ir veidmainių, kurių „nuopelnai“ liktų „nepagerbti“, atžvilgiu. Žmogus, kaip biosocialinė būtybė, nors gyvendamas sociume ir negali ignoruoti socialinio solidarumo, pagarbos, atjautos kitiems žmonėms, vis dėlto nėra ir negali būti laisvas nuo vidinės elgesio motyvacijos. Moralės ir įstatymų normos reikalauja iš žmogaus tokio elgesio, kuris laikomas moraliu, socialiai pozityviu, o tai susiję su žemų aistrų, polinkių, instinktų bei egoistinių interesų, kaip negatyvių veiklos motyvų, slopinimu. Esant konkurencijai tarp socialiai pozityvių ir egoistinių veiklos motyvų, pergale aiškia persvara, techniniu nokautu paprastai laimi pastarieji motyvai.

Romane „Gulago archipelagas“ A. Solženicynas aprašo, kaip tankų ugnies palaikomi automatai ginkluoti NKVD kareiviai, sėdami mirtį į kairę ir į dešinę, šturmu užėmė maištaujančią kalėjimą. Po to, kai likusieji gyvi kaliniai išsislapstė barakuose ir kalėjimo teritorijoje, operacijai vadovavęs pulkininkas, susuko: „Išeikit, daugiau nešaudysim!“ Ir tikrai, – ironizuoja Solženicynas, – čekistai daugiau nešaudė, „tik“ badė maištininkus durtuvais ir daužė juos automatų buožėmis. Ne mažiau „išradingai“ savo veiksmus ir poelgius racionalizuoja žmonės, kuriems įstatymų reikalavimų ar moralės įpareigojimų kartelė yra pakelta per aukštai.

Savo veiksmų ir poelgių racionalizacija – universalus ir universaliai taikomas dėsnis, leidžia pateisinti ir „sutaurinti“ visas žmogiškosios veiklos sritis, pradedant politika ir baigiant seksualiniais iškrypimais. Politikai, gindami siaurus egoistinius suinteresuotų klanų interesus, maskuoja juos valstybės ir visuomenės interesais, atstovavimą tautai pakeisdami verbaliniu fontanu ir šlykščio-

mis tarpusavio rietenomis. Kiekvienam savo. Seksualinis iškrypėlis nepajėgia pagrįsti savo poelgių ir impulsų pateikdamas protingus ir racionalius aiškinimus, todėl jis jų ir nepateikia, o tik paprasčiausiai „racionaliai“ elgiasi. Negalima geisti svetimos moters? Individas to ir nedaro, tačiau geidžia to, ko Dievo įstatymai nedraudžia – savos, taigi nesvetimos nepilnametės dukters arba po dukros. Krikščioniškos moralės imperatyvui nenusižengia ir pedofilas – jis geidžia ne moterų, bet nepilnamečių berniukų ir savo geidulius paprastai įgyvendina, pasiekęs „konsensą“, o ne taikydamas prievartą, kaip dažnai nepagrįstai manoma²⁷. Berniukai savo ruožtu tenkina gašlius pedofilo poreikius už pinigų, iš smalsumo ir visai nebūtinai tai jiems nepatinka.

Bet palikim mirusiems laidoti savo mirusiuosius, politikus tarnauti Tautai neužmirštant savęs, iškrypėlius ir pedofilus Dievo Teismui. Nereikia klausti savęs, ar mes negeidžiam svetimos moters ar vyro. Skyrybų statistika rodo ne tik ir ne tiek nepasitenkinimą partneriu, kuris nepateisina lūkesčių ar neatitinka tam tikrų standartų, kiek neblėstančiais troškimais grįstą „geros partijos“ ar šimtus skirtingų individų vieno asmenyje įkūnijančio partnerio paiešką. Nesvarbu, ar vyrai genetiškai yra užprogramuoti būti neištikimi, ar intuityviai, sąmoningai norėdami perduoti savo genus, siekia turėti kuo daugiau partnerių, svarbu, kad jų amžinų troškimų neatitinkanti krikščioniška moralė neišvengiamai ignoruojama.

ESMINIS INSTINKTAS, TOLERANCIJA IR LAISVĖ

Hayekas, turėdamas omenyje veiksmus, kurie nėra „nukreipti į kitą“, rašo: „Dabar mums svarbu pabrėžti, jog veiksmai, kurie akivaizdžiai nepriklauso šiai kategorijai, pavyzdžiui, veikla, kuria asmuo užsiima tarp savo namo keturių sienų, ar net savanoriškas kelių asmenų bendradarbiavimas, kuris aiškiai neliečia ar negali daryti žalos kitiems, niekada negali tapti tų elgesio taisyklių, kurios rūpi teisėjui, objektu“ [1, p. 153].

Tvirtinimas besąlygiškas, būtent todėl jis ir negali būti laikomas visiškai teisingu. Objektu, kuris rūpi teisėjui, išties negali būti tokio elgesio, kuris nedaro žalos kitiems, taisyklės – čia Hayekas teisus. Tačiau yra ir kita medalio pusė – minėto elgesio pasekmės gali būti tokiu objektu. Vargu ar asmeniui, kurio veiksmai nėra „nukreipti į kitą“, dėl to nukris didelis akmuo nuo širdies. Pavyzdžiui, nesantuokiniai lytiniai santykiai, kuriais asmuo užsiima tarp keturių savo

²⁷ Tiksliau, prievartos negalima atmesti, tačiau ji yra veikiau išimtis iš taisyklės, nei taisyklė.

namo sienų nėra teisės dalykas ir objektas, kuris rūpi teisėjui, – čia vėlgi Hayekas teisus, tačiau to negalima pasakyti apie šių santykių pasekmes. Įstatymas, nors ir „nebylus“ dėl savanoriškų lytinių santykių, „prabyla“, kai reikia ginti dėl šių santykių užmegztos gyvybės – trečiojo asmens – interesus. Jeigu dėl atsitiktinių lytinių santykių gimsta vaikas, iš jo biologinio tėvo, kurio tėvystė neginčijamai nustatyta moksliniais įrodymais (DNR ekspertize), vaikui išlaikyti gali būti priteista fiksuota ar periodiškai mokama pinigų suma. Įstatymas taip pat nedraudžia ir santuokinės neištikimybės, tačiau pripažįsta ją vienu iš santuokos nutraukimo dėl kito sutuoktinio kaltės pagrindų su visomis iš to atsirandančiomis teisinėmis pasekmėmis²⁸. Nevaržoma ir neribota seksualinė laisvė – tai faktas arba, priešingai, teisiškai neišsprusio žmogaus fantazijos vaisius, – galioja abi alternatyvos, nelygu iš kokių pozicijų mes šią laisvę vertinsime. Įstatymas tiesiogiai neriboja asmens seksualinės laisvės, tačiau nustato tam tikras prievoles ar padarinius, kurie kyla iš nesantuokinių lytinių santykių ar santuokinės neištikimybės, todėl per šias prievoles ir padarinius neatmestina įstatymo intervencija į seksualinių santykių sritį.

Amoralumas ir jo ribos

Moralinis imperatyvas, išreikštas Dievo įsakymu „Negeisk svetimo vyro ar svetimos moters“, yra bene dažniausiai ignoruojamas ir pažeidžiamas draudimas. Tiesa, savo paties geidimas kur kas labiau toleruojamas nei mūsų moters (vyro) geidimas. Seksualinis gyvenimas šeimoje grindžiamas ne tik sutuoktinių asmeniniais santykiais, bet ir jų santykiais dėl kito asmens – moters (vyro). Individą su priešingos lyties asmeniu saisto ne tik prieraišumo ir meilės santykiai, bet neretai ir privačiasavininkiški instinktai šio asmens atžvilgiu. Jeigu tokie instinktai yra stiprūs ir dominuojantys, individas paprastai stengiasi nušalinti galimus konkurentus ir savo artimu žmogumi disponuoti tarsi daiktu, neatsižvelgdamas į šiuos konkurentus. Net ir padorus žmogus, nepajėgdamas atsispirti savo polinkiams, troškimams ir interesams, neretai priverstas taikyti dvigubus elgesio vertinimo standartus. Žmogus, geisdamas svetimos moters (vyro), ne visada toleruoja, kai kiti geidžia jo moters (vyro).

²⁸ Kaltu dėl santuokos nutraukimo pripažintas sutuoktinis praranda tas teises, kurias įstatymai nustato išsituokusiam asmeniui, taip pat iš jo gali būti priteista kito sutuoktinio reikalavimu atlyginti turtinę žalą, susijusią su santuokos nutraukimu, taip pat ir neturtinę žalą, padarytą dėl santuokos nutraukimo [16, 3.70 str. 1, 2 ir 3 d.].

Jeigu tiesa, kad vyrų polinkis į seksualinį neišrankumą ir santuokinę neištikimybę yra užprogramuotas genetiškai, daugelis stipriosios lyties atstovų jaučia emocinį diskomfortą ir kaltės jausmą, nes pripažindami monogaminę šeimą, kaip socialinę vertybę, yra nepajėgūs atsispirti savo aistroms, instinktams ir polinkiams. Neatmestina, kad žemesnis moterų neištikimybės lygis, kurį beveik nuolat rodo sociologinės apklausos, yra ne tiek faktas, kiek netobulos apklausos arba nenumaldomo moterų noro pagražinti tikrovę rezultatas.

Esant prieštarigam požiūriui į seksualinę laisvę, santuokinę neištikimybę kyla klausimas, ar žmogaus lytinis gyvenimas yra ta išskirtinė moralumo ir nemoralumo sritis, kuri nėra teisinio reguliavimo ir sankcijų taikymo dalykas? Savanoriški seksualiniai santykiai tarp lytinę brandą pasiekusių ir psichikos bei valios sutrikimų neturinčių asmenų, nesvarbu, kokiomis formomis jie pasireikštų, yra kiekvieno žmogaus apsisprendimo reikalas. Neliečiamas, slaptas ir intymus žmogaus lytinis gyvenimas priskirtinas tai moralumo ir amoralumo sričiai, kuri nėra teisės dalykas. Žmogus laisvas elgtis kaip tinkamas, gali nevaržomai įgyvendinti drąsiausias savo fantazijas ir gašliausias mintis, net jeigu jo veiksmai ir poelgiai (pvz., dalyvavimas grupinėse sekso orgijose) neatitinka vyraujančių visuomenės moralės normų ar žeidžia kieno nors įsitikinimus ir jausmus.

Tačiau laisvoje visuomenėje egzistuojanti ta amoralumo sritis, kuri nėra teisės dalykas, turi būti pakankamai griežtai apibrėžta. Nepagrįstai platus amoralumo traktavimas kelia pavojų, kad amoralūs veiksmai ir poelgiai gali peržengti leistinas ribas, todėl savotiškame rezervate atsidurtų ne amoralumas, o visuomenės dorovę saugantys įstatymai. Pavyzdžiui, Lenkijos sostinės Varšuvos centro aikštėse ir skveruose jaunuoliai pamėgo mylėtis visų akivaizdoje – dviese arba net grupėmis. Ekshibicionizmas ekshibicionizmui nelygu – norintieji dar daugiau adrenalino renkasi Varšuvos centre, kur nemažai viešbučių ir daug praivių. Asmenys, propaguojantys atvirą seksą, jaučiasi nebaudžiami ir išties yra tokie, nes Lenkijos baudžiamojo kodekso normos jiems praktiškai netaikomos. Laikoma, kad „įvykio liudytoju turėtų būti asmuo, kuris jautėsi esąs tokio vaizdo įžeistas“ [22].

Ar išties čia liudytojo, ar veikia visuomenės mentaliteto ir įstatymo interpretacijos problema? Belgijoje teisėjas skyrė 500 eurų baudą porelei (24 metų vyrui ir 22 metų jo draugei) už tai, kad jie nakties metu smaginosi atvira nedidelio sunkvežimio kėbule, nenučiuokdami, kad jų veiksmus fiksavo stebėjimo kamera. Teisėjas šiuos viešus meilės žaidimus, kuriuos galėjo matyti ir atsitiktiniai praiviai, įvertino kaip nusižengimą padoriems papročiams [23]. Skir-

tumas tarp Lenkijos ir Belgijos – posovietinės ir brandžios visuomenės mentaliteto akivaizdus: pirmoje laikoma, kad viešosios rimties ar padarumo normų nepažeidžia netgi miesto centre atvirai demonstruojamas seksas, antroje – vien tik potenciali galimybė, kad naktinį seksą automobilių stovėjimo aikštelėje matė atsitiktiniai praiviai, laikoma pažeidžiančia padarumo normas.

„Gera“ moralė – „blogas“ įstatymas

Prostitucija, kaip prieštaraujanti gerai moralei, laikoma nelegaliu, draudžiamu verslu, todėl naudojimas prostitutes paslaugomis laikomas administraciniu teisės pažeidimu [17, 182¹ str.]. Toks visiškai neveiksmingas draudimas, kuris praktikoje negali būti įgyvendintas šiurkščiai nepažeidžiant kitų žmogaus teisių, iš esmės yra teisinės minties aborto auka²⁹.

Vien tokio įstatymo galiojimas kelia potencialią intervencijos į privatų žmogaus gyvenimą grėsmę. Jeigu asmuo meilės deivės teikiamais malonumais mėgaujasi tarp savo namo (buto) keturių sienų ar kitame būste, kuriuo naudojasi teisėtu pagrindu (pvz., viešbučio, motelio numeryje arba net palapinėje, pastatytoje valstybei priklausančio miško masyve), tai dorovės policijos pareigūnai, net ir turėdami absoliučiai patikimą informaciją apie tokį greitą, sintetinio prieskonio seksualinį „maistą“, pristatytą tarsi iš specifinio McDonaldo restorano, neturėtų būtino ir pakankamo juridinio pagrindo įeiti prieš žmogaus valią į jo būstą. Priešingai, konstitucinės būsto neliečiamybės pažeidimas tokio nereikšmingo ir abejotino teisės pažeidimo atveju prilygtų kovinių imtynių veiksmų panaudojimui prieš asmenį, kuris išėjo iš kavinės, nepalikęs arbatpinigių už puodelį arbatos. Savo ruožtu nusikalstamos veikos imitacijos modelio taikymas asmeniui, apie kurį yra patikimos informacijos, kad jis naudojasi prostitučių paslaugomis, teisėtos jėgos taikymo požiūriu būtų toks pat „produktyvus“, kaip ir „žemė-oras“ klasės raketų naudojimas prieš žvirblius, teršiančius karinės bazės teritoriją. Nekeltų pagrįstų abejonių administracinės nuobaudos taikymas nebent už naudojimąsi sekso mėgėjos, turinčios profesionalo statusą, paslaugomis nelegalaus bordelio numeryje arba viešoje vietoje (pvz., automobilio salo-

²⁹ Šio įstatymo donoras yra Švedija. Tai šalis, kurioje gyventojų mentalitetas ir lojalumas įstatymas yra toks, kad joje netgi galioja alkoholio vartojimą iš esmės ribojantis įstatymas, galimas pavadinti „pusiau sausu“. Tačiau Lietuvoje pagarbos įstatymams slenkstis yra nepalyginti žemesnis, tad minėtas įstatymas, kaip ir apskritai prostitucijos draudimas, be toliau nurodytos potencialios grėsmės, yra tik organizuoto nusikalstamumo ir teisėsaugos pareigūnų korupcijos maitinamoji terpė.

ne). Tokiu atveju brandžios moralės ir „gero“ įstatymo požiūriu svarbu ne tai, kad asmuo nesilaiko nebrandaus draudimo naudotis prostitutės paslaugomis, svarbu tai, kad jis pažeidžia viešąją tvarką, o tai jis padarytų, netgi jeigu tenkintų aistrą su teisėta žmona ir turėtų su savimi jų santuoką patvirtinančius dokumentus ir ne mažiau kaip du liudytojus (pvz., porą užsiimančiųjų tuo pačiu).

Dvigubi moralės standartai ar savisauga?

Bordelyje – įstaigoje be tabu, vis dėlto yra nustatyta prievolė, nuo kurios neatleidžiami ir garbingiausiasieji lankytojai – prievolė naudotis apsaugos priemonėms. Perkamo sekso srityje nustatytų apribojimų, susijusių su saugumo ir kontracepcijos reikalavimais, negali visiškai ignoruoti ir „nekomercinis“ seksas. Teisė tiesiogiai nereglamentuoja viešųjų asmenų seksualinio gyvenimo, tačiau asmenims, einantiems arba pretenduojantiems eiti tam tikras pareigas (pvz., prokuroro, teisėjo), taikomi nepriekaištingos reputacijos reikalavimai. Jie apibrėžia viešųjų asmenų veiksmų ir poelgių ribas, kurias draudžiama peržengti, todėl konkretaus pareigūno gerą vardą žeminančiais laikomi seksualiniai poelgiai yra pagrindas atleisti jį iš pareigų. Tokie pareigūnai, kaip teisėjai ir prokurorai, dėl savo užimtumo ir pagundų – jaunų sekretorių, patarėjų ir konsultančių, kurioms atsispirti jie ne visada pajėgūs, naudojami jų teikiama malonumais. Kai kurie šių pareigūnų moka ne tik už savo, bet ir už kitų nuodėmes – partnerės pradeda naudotis jais, šantažuodamos paviešinti intymius santykius, juolab, kad apsirūpinti reikiama informacija technologijų amžiuje yra nesudėtinga. Veiksmingas šantažo instrumentas gali būti ir užuominos dėl vaiko biologinės tėvystės nustatymo galimybių.

Įstatymo nustatyti nepriekaištingos reputacijos reikalavimai kai kurių kategorijų viešiesiems asmenims – tai skirtingas visuomenės požiūris į viešųjų asmenų ar verslininko moralines savybes, teisinė išraiška. Savo ruožtu toks skirtingas požiūris – tai ne tiek selektyvus ir dvigubas moralės standartų taikymas, kiek piliečių sąmoningas ar intuityvus siekis išsaugoti pamatines visuomenės struktūras ir jos egzistencijos principus.

Politikų karjerai pavojų kelia ne tiek nesantuokiniai seksualiniai santykiai, kiek visuomenės požiūris į šiuos santykius. Prancūzijoje sensacija laikoma ne tai, kad ministras turi meilužę, o tai, kad jos neturi. Didžiojoje Britanijoje ar Jungtinėse Valstijose priešingai, – paviešintas faktas, kad ministras turi meilužę, laikomas sensacija ir bloga, diskredituojančia žinia ministrui. Nesvarbu, ar svetimoteriavimas anglosaksų visuomenėje nėra toleruojamas dėl puritoniškos

dvasios arba išsikerojusios veidmainystės, svarbu, kad politikai, siekdami išlaikyti *status quo*, stengiasi būti nepagauti. Jeigu to išvengti nepavyksta, visomis išgalėmis neigia ir nepripažįsta iškilusių į viešumą tokio pobūdžio faktų. Išimtis – atvejai, kai dėl nepaneigiamų įrodymų (pvz., Klintono spermos ant Monikos Lewinsky suknelės) politikai, siekdami išvengti apkaltinimo sunkesne nuodėme – melu, priversti pripažinti savo paklydimus.

Tauta renkasi savo atstovus, todėl politikai, kuriems nepriekaištingos reputacijos reikalavimai netaikomi, yra saistomi viešosios nuomonės. Seksualinė revoliucija, kaip visos revoliucijos, ateina ir praeina, o šeima – pagrindinė visuomenės ląstelė ir bene didžiausia vertybė, lieka, nes žmogaus genetinio nemirtingumo siekis toks pat stiprus, kaip ir jį užtikrinantis esminis instinktas. Žmonės, nors ir toleruoja nesantuokinius lytinius santykius, tačiau kitiems yra reiklesni negu sau, todėl esant kitoms lygiareikšmėms aplinkybėms, prioritetą teikia tiems politikams, kurie pateikia save kaip šeimos vertybių puoselėtojus. Rinkimuose paprastai aktyvesni vyresnės kartos žmonės, kuriems amžius yra natūralūs jų aistrų, geismų ir instinktų tramdomieji marškiniai. Nesugebėdami gyventi nuodėmingai, tokie žmonės tampa dorybingi, o to politikai, jeigu jie tik nėra savizudžiai, ignoruoti negali. Neišvengiamai būtina orientacija į šeimos vertybes išpažįstančius rinkėjus negali nuslopinti politikų aistrų, genų ir polinkių, kuriuos jie priversti maskuoti, deklaruodami amžinas vertybes. Politikai, intuityviai jausdami žmonių silpnybes ir išnaudodami jas ne blogiau už vedybų aferistus, pateikia save ne tokius, kokie jie yra, o kokius juos siekia matyti tauta – kaip žmones, branginančius amžinas šeimos vertybes. Politiko, kaip šeimos galvos ir šeimos vertybes pripažįstančio asmens, socialinis statusas yra ne tiek privalumas, kiek būtina sąlyga pretenduoti į visuomeniškai reikšmingas ir atsakingas pareigas (pvz., į šalies prezidento) postą³⁰. Socialinė mimikrija pateisina save, kai nustato griežtesnius susilieimo su moraline aplinka reikalavimus, todėl, vengdami demaskavimo, politikai kruopščiau nei kiti mirtingieji priversti kontroliuoti savo seksualinį elgesį arba apriboti jį, susilaikydami nuo labiausiai piktinančių tokio elgesio formų.

Vadinasi, politikų seksualinis gyvenimas, nors ir nėra teisės dalykas, tačiau nėra laisvas nuo viešosios opinijos. Kartu politikų elgesys šeimos ir sek-

³⁰ Tiesa, kaip rodo praktika, milžiniško megapolio, didesnio už kai kurias valstybes, meru gali būti netgi homoseksualas. Tačiau megapolyje, palyginti su visuomene, galioja specifiniai, autonominiai dėsniai, kurie yra atskiro aptarimo dalykas.

sualinių santykių srityje yra svarbus viešosios opinijos formavimo šių politikų atžvilgiu instrumentas.

Laisvė toleruoti ir laisvė smerkti

Individo elgesys, neatitinkantis visuotinai priimtų moralės normų bei elgesio standartų ir pažeidžiantis pamatinius draudimus, suformuluotus Dievo įsakymų forma, paprastai laikomas amoraliu ir socialiai smerktinu. Toks elgesys, nelygu koks jo pobūdis ir intensyvumas, yra labai skirtingas. Visuomenė, besivadovaujanti krikščioniškos moralės doktrina, pagal kurią žmogus negali gyventi nenuodėmingai, toleruoja tam tikrą elgesį, ne visiškai atitinkantį moralumo sampratą. J. Rawlsas formuluoja pagrįstą klausimą: „Kaip galima tvari ir teisinga laisvų ir lygių piliečių visuomenė, jeigu jos piliečius skiria protingos, tačiau tarpusavyje nesuderinamos religinės, filosofinės ir teisinės doktrinos“ [18, p. 15]. Pagal J. Rawlso moralinės koncepcijos idėją, vienas svarbių visuomenę vienijančių veiksnių yra visuomenėje pripažįstamos žmogiškojo gyvenimo dorybės ir vertybės, kurių interpretacija leidžia apibrėžti asmens charakterio, draugystės, šeimos, bendruomenės santykių idealus ir kitus dalykus, darančių įtaką žmonių elgsenai³¹.

Savo ruožtu interpretuojant J. Rawlso idėją, galima pagrįstai teigti, kad visuomenę vienija ne tik visuotinai pripažįstamas vertybių branduolys, bet ir visuomenės idėjos apie šias vertybes, t.y. kas pripažįstama teisingumu ir neteisingumu, gėriu ir blogiu, moralumu ir amoralumu, tolerancija kitoms pažiūroms ir įsitikinimams. Protingi ir racionalūs žmonės sutaria, kad teisingumas – dorybė, neteisingumas – blogybė, tačiau jų nuomonė dėl to, kas yra teisingumas ir neteisingumas, gėris ir blogis, laisvė ir neišvengiama būtinybė, gali radikaliai skirtis. Pakanka paminėti tokias nevienprasmiskai vertinamas problemas, kaip mirties bausmė, bausmių griežtumas, žmogaus teisės, eutanazija, abortai, homoseksualų teisės, prostitucija, žmogaus organų klonavimas, dirbtinis apvaisinimas, celibatas, tikybos pamokos mokykloje, dovanos gydytojams, lengvų narkotikų vartojimas ir pan. Mes negalime būti vienodi tiek dėl skirtingo mentaliteto, tiek ir dėl intelekto, tačiau tai neturėtų mums būti kliūtis pripažinti tą faktą, kad žmonės yra ir gali būti kitokie ir turi teisę tokie būti. Visuomenę vienija jai būdingas tolerancijos lygis taip pat, kaip ir netolerancija tiems veiksams, kuriais kėsinama į visuotinai pripažįstamas vertybes. Pripažinti

³¹ Apie tai žr. detaliau knygoje: Rawls J. Politinis liberalizmas [18, p. 66–69].

vertybes bei dorybes ir jų laikytis – tai ne vienas ir tas pats. Tolerancija neabejotinai yra viena iš žmogiškųjų vertybių, kurios žmogus ne visada laikosi, tačiau ir tolerancijos priešybė – netolerancija nėra tik išimtinai žmonėms būdinga nuodėmė.

Ironija ta, kad būtent krikščionišką moralę draudimo forma išreiškiantis pirmasis Dievo įsakymas „Neturėk kitų dievų, tik mane vieną“ ir netoleruoja religinės tolerancijos. Jeigu tiesa, kad dievams mes perkeliame savo silpnybes ir trūkumus, tai nieko nuostabaus, kad pavydas, skatinamas ne tik kitų laimės, turtų ar privalumų, bet ir susijęs su privačiasavininkišku instinktų tenkinimu, kitų žmonių valdymu bei jų priklausomybe nuo to, kas valdo, būdingas ir Dievui. Devintas priesakas Dievo įsakymų kataloge „Negeisk svetimo vyro ar svetimos moters“ išreiškia ne tik moralinį imperatyvą, bet ir poreikį tenkinti privačiasavininkiškus instinktus.

Biblija, kaip Šventasis trileris, kurio vos ne kiekviename puslapyje yra aprašytos žudynių, išdavysčių, klastos ir kraujomaišos scenos, įtikinamai rodo: moraliniai varžtai nepajėgūs pašalinti esminių ir stipriausių žmogaus aistrų, instinktų ir polinkių. Asocialūs ar amoralūs veiksmai bei poelgiai yra skirtingi pagal savo pobūdį ir „sugedimo“ laipsnį. Neatsitiktinai žmonės nelaiko moralinių draudimų vienareikšmiais tarsi jie būtų to paties nominalo pinigų kupiūros. Pakanka palyginti tokius Dievo įsakymus, kaip „Nežudyk“, „Nevok“, „Nekalbėk netiesos“ ir tokius, kaip „Nepaleistuvauk“, „Negeisk svetimo vyro ar svetimos moters“, kad iškart intuityviai suvoktum tai, ką vėliau patvirtina ir protas – mūsų požiūris į šiuos draudimus skirtingas.

Tiesos nelaisvė ir laisvė nesakyti tiesos

Priesako „Nekalbėk netiesos“ besąlygiškai laikytis gali tik šventasis, genijus arba beprotis. Mes visi, siekdami išvengti pavojų ar nemalonumų, ar nenorėdami sukelti skausmo kitiems, priversti sakyti netiesą, nors ir netoleruojame tų, kurie meluoja smulkmeniškai, aplenkdami įvykius, ar siekdami savanaudiškų interesų, teisindami savo moralinį nevalyvumą, nepareigingumą, žodžio nesilaikymą. Išskyrus visuotinai smerktinomis laikomas melo formas, netiesa negali būti vienprasmėškai laikoma smerktina nuodėmė. Visuomenėje netgi taktas, mandagumas, komplimentas arba nutylėjimas iš esmės yra civilizuoto melo formos, bendravimui neišvengiamai būtinos kaip ir insulino injekcijos diabetikui. Besąlygiškas įpareigojimas sakyti tiesą gali maskuoti interesus, neturinčius nieko bendra su tiesa.

Bolševikai mitologizuotuose pasakojimuose apie Lenino vaikystę, vaizdavo jaunąjį Volodiją tokiu tiesos mylėtoju, kuris melu laikė ne tik teiginių neatitikimą faktams, tikrovei, bet ir jų nutylėjimą. Ar įmanomas toks moralinis tyrumas ir absoliutus dvasios skaidrumas? Jeigu tiesa, kad onanizmu užsiiminėja absoliuti dauguma paauglių, o tai, panašu, tiesa, tiesa, yra ir tai, kad anksčiau šis užsiėmimas, leidžiantis sumažinti fiziologinę įtampą, buvo laikomas moraliai smerktinu ir nuodėmingu. Jeigu Volodia, nepajėgdamas atsispirti kūno ir kraujo šauksmui, patenkindavo pats save, tai ar, jausdamas gėdą ir sąžinės graužimą, jis būdavo toks sąžiningas, kad apie tokius *mikliųjų rankelių* nuklydimus išsipasindavo savo mamytei?

Neetiška netgi hipotetiniu lygmeniu kelti tokius klausimus? Tikrai ne, jeigu ne viena, vartojant Lenino terminiją, *arkisvarbi* priežastis. Bolševikai, remdamiesi jaunojo Lenino pavyzdžiu, neatsitiktinai nutylėjimą interpretavo kaip nusižengimą komunistinei moralei, visuomenei, o svarbiausia, valstybei. Komunistinė moralė, reiškianti *aktyvią* gyvenimo poziciją, turėjo aiškią politinę potekstę: žmogui buvo perkelta ne tik individualios, bet ir kolektyvinės atsakomybės našta už antisovietinę propagandą arba kontrrevoliucinę veiklą. Žmogus neturėjo pasirinkimo alternatyvos – pranešti ar nepranešti apie savo artimo, neišskiriant tėvo ir motinos įtartinus veiksmus, poelgius ir net jų įsitikinimus atitinkamiems kompetetingiems organams (pvz., NKVD), žmogus turėjo tik besąlygišką prievolę – pranešti. Lenino tiesa bolševikų interpretacijoje leido tiek pagrįsti totalinį sekimo ir kontrolės aparatą, tiek nuo mažens verbuoti piliečius į informatorių gretas.

Visuomenė, nors apskritai ir netoleruoja melo, tačiau tiek įstatymai, tiek ir moralė neįpareigoja žmogaus visuomet ir visais atvejais sakyti tiesą ir nieko daugiau. Priešingai, negu teigia Unamuno, labai neatsargu būtų laikytis tos nuostatos, kad „mes turime paversti teigiama forma įsakymus, kuriuos neigiama forma pateikė Senasis testamentas (žr. Įst. 5,17–19). Ten, kur mums pasakyta „Nemeluok“, reikia suprasti: „Visada, laiku ar ne laiku sakyk tiesą!“ [6, p. 261]. Toks moralinis imperatyvas, nenumatantis jokių išlygų iš bendros taisyklės, neišlaiko kritikos nei tuomet, kai mes patys esame besąlygiškai įpareigoti sakyti tiesą, nei tuomet, kai neturėdami tam pagrindo laukiame, kad mums atsivertų kiti. Normalus visuomenės ir valstybės funkcionavimas bei kiekvieno piliečio gyvenimas yra susijęs su būtinumu išsaugoti paslaptis (valstybines, tarnybos, banko, komercines), su žmogaus teisės į teisinę gynybą įgyvendinimu (kaltinamojo teisė neduoti parodymų, netaikymas jo atžvilgiu draudimo sakyti netiesą)

arba žmogaus asmeninio ir šeimos gyvenimo konfidencialumo režimu. Tokiais ir daugeliu kitų atvejų ne tiesos nutylėjimas arba priverstinis melas, o tiesos sakymas arba įpareigojimas ją sakyti yra pripažįstamas neteisėtu reikalavimu.

Kas akivaizdu, tas menkinama įrodymais? Neabejotinai, tačiau jeigu mes atsiribosime nuo tos srities, kuriai priklauso tik tie faktai ar informacija, kuri nėra paviešinimo objektas, tai visuomet ir neišvengiamai susidursime su problema, kai mūsų teisė elgtis savo nuožiūra virsta mūsų įsipareigojimais. Jeigu mes prieš savo valią atsiduriame situacijoje, kuri prilygsta mūsų teisei į būtinąją gintį (pvz., kai esame netaktiškai kamantinėjami apie savo pažiūras, įsitikinimus, išpažįstamą religiją, pajamas, sąskaitą banke, o kartais ir apie seksualinę orientaciją), tokia situacija pateisina ne tik savanoriškus tylėjimo įžadus, bet prireikus ir galimybę sakyti netiesą. Savo ruožtu mes ir patys nesame laisvi elgtis taip, kad kiti asmenys dėl mūsų kaltės atsidurtų būtiniosios ginties situacijoje. Mes negalime elgtis taip ir klausti to, kad nepasirodytume kvailiai arba nepastatytume kito žmogaus į nepatogią padėtį, neišprovokuotume šiurkštumo savo pačių atžvilgiu. Vienas teisės į laisvę aspektų – tai suvokimas, jog reikia elgtis taip, kad nieko neįskaudintum, nepažemintum, nepažeistum kito žmogaus autonomijos, privatumo, taip pat susilaikyti nuo tariamos laisvės klausiti, kritikuoti ar teigti tai, kas kitam žmogui yra tabu ar dėl ko jis savo noru yra atsitvėręs nuo kitų tyla.

LAISVĖ IR BŪTINUMAS

Laisvės idėja prasminga tik pareigų ir atsakomybės kontekste. Ar pareigos ir atsakomybė gali būti interpretuojamos kaip suvoktas būtinumas?

Laisvas kiekvienos asmenybės vystymasis yra būtina visų individų laisvo vystymosi sąlyga. Asmenybės laisvė baigiasi ten, kur pažeidžiamos kito asmens teisės. Ši marksistų tezė savo dvasia ir turiniu jeigu ir ne antrina Millio laisvės sampratai, tai kūrybiškai ją papildo. Tačiau Markso pasekėjai, vadovaudamiesi principu, kad pasaulį reikia ne aiškinti, o pakeisti, praktikoje jų pačių deklaruojamą laisvę pakeitė laisvės ir būtinumo santykiu. Santykis tarp laisvos žmonių veiklos ir objektyvių gamtos bei visuomenės dėsnių komunizmo statytojų interpretacijoje tapo visiškai išbalansuotas: laisvė virto niekuo, būtinumas – viskuo.

Ar laisvė yra suvoktas būtinumas?

Laisvė yra suvoktas būtinumas – šią Hėgelio mėgstamą idėją, kurią išplėtojo marksistai, visiškai diskreditavo bolševikai, kaip neišvengiamą istorinį būtinumą

mą pateisindami ir įteisindami nežmoniškus socialinius eksperimentus, visišką žmogaus pavergimo ir nužmoginimo procesą. Lempos dagtis ypač ryškiai švysteli prieš užgesdamas – šią alegoriją bolševikai vartojo siekdami pateisinti totalinę prievartą ir terorą, kurio liepsna labiausiai plykšteli prieš visiškai nunykstant valstybei.

Ar idėjos diskreditavimas besąlygiškai daro ją neteisinga? Pasak F. Engelso, kai žmonių gyvenimo sąlygos, viešpataujančios jiems kaip svetimos, stichinės jėgos, istorijos progreso eigoje pasidaro žmonių kontroliuojamos, įvyksta šuolis iš būtinumo viešpatijos į laisvės viešpatiją. Atsiribodami nuo polemikos, ar ši marksistų idėja yra utopinė ar ne, vis dėlto priversti apsispręsti, kam teikiame prioritetą – ar žmogaus dvasios apsisprendimui, kaip valios laisvei, įgalinančiai elgtis pagal valios norą, kurio neterminuoja išorinės sąlygos, ar išorinėms, nuo žmogaus valios nepriklausančioms aplinkybėms.

Visuotinai priimta laisva idėjos samprata atmeta tokią dichotomiją, kaip nepagrįstą ir beprasmišką, tačiau neatskleidžia santykio tarp vidinių veiksnių – asmens dvasinio apsisprendimo bei valios laisvės, ir išorės veiksnių – civilizacijos, įstatymų, moralės ir konteksto, kuriame skleidžiasi individo elgesys. Konkreti situacija lemia, kad prioritetas daugeliu atvejų teikiamas būtent vienam šių veiksnių – asmens apsisprendimo laisvei arba, priešingai, būtinumui elgtis tam tikru būdu. Šiame straipsnyje išdėstyti argumentai dėl to, kad eutanazijos draudimas nepagrįstai apriboja žmonių valios laisvę nutraukti kančias ir savo noru išeiti iš gyvenimo, aiškiai teikia prioritetą žmogaus dvasios apsisprendimui. Tokia pozicija, skirtingai nuo eutanazijos priešininkų pozicijos, niekam jokios valios ir atitinkamo veikimo būdo neprimeta, o tik palieka galimybę individui konkrečiu būdu išreikšti ją konkrečioje situacijoje. Eutanazijos kriminalizavimas – priešingai, nepalieka alternatyvos asmens pasirinkimo laisvei, o įpareigoja jį elgtis tik tam tikru būdu. Eutanazija nėra išskirtinis pavyzdys. Žmogus daugeliu atvejų įpareigotas elgtis tik tam tikru būdu arba susilaikyti nuo tam tikrų poelgių ir veiksmų. Suprantama, kalbama ne apie privalomas sutarties sąlygas arba kitiems žmonėms žalą darančius veiksmus, bet apie būtiną, privalomą elgesį, kuris nepalieka alternatyvų žmogui elgtis kitaip, net jeigu jis priverstas slopinti savo jausmus, kurie yra adekvati proto ir racionalaus žmogaus reakcija į išorės aplinkybes. Pavyzdžiui, teisėjas, nagrinėjantis bylas, yra oficialus, kantrus, mandagus, neturi parodyti susierzinimo, pykčio emocijų, privalo vengti pakelti balsą bei visko, kas gali sudaryti įspūdį, kad jis yra šališkas ir neobjektyvus. Teisėjas – ne robotas ir nėra laisvas nuo savo emocijų,

genų, temperamento, aistrų, įsitikinimų ir reakcijos į kraują stingdančius nusikaltimus padariusius asmenis, į jų įžūlų ir cinišką elgesį bylos nagrinėjimo metu arba į nusikaltimo aukų smerkimą (pvz., kai serijinis žudikas, maniakas ir prievartautojas, žiauriai sudarkęs savo aukų lavonus, teisinasi neva buvęs priverstas taip daryti gindamasis nuo savo aukų seksualinio priekabiavimo). Teisėjas gali ne eliminuoti savo jausmus ir natūralią normalaus žmogaus reakciją į nenormalius dirgiklius, bet sutramdyti savo emocijas, jeigu brandindamas vidinę drausmę, ugdydamas valią bei emocijas, sugeba pateisinti principą *padėtis įpareigoja*, o padėties įpareigotas elgesys tampa antrąja prigimtimi.

Advokatas, skirtingai nei teisėjas, negali būti nešališkas, nes jo pašaukimas ginti kaltininkus, neišskiriant ir serijinių žudikų, savo šeimos skerdikų, pedofilų, žagintojų ir kitų žmogaus aistrų kloakos unikumų. Advokatas, gindamas klientą, ne geresnį už Hitlerį arba tuos, kurie nukryžiavo Jėzų Kristų, „dorai ir sąžiningai“ atlikti savo profesines pareigas gali tik tuomet, kai yra išsiugdęs tokį elgesio modelį, kuris leidžia jam nuslopinti savo tikruosius jausmus ir elgtis kaip jį įpareigoja padėtis, o ne sąžinė. Tiesa, per daug skubėti su tokiomis išvadomis nederėtų. Jeigu asmuo, kuriam pareikšti kaltinimai dėl genocido, turi praktiškai neribotus finansinius išteklius arba išradinga ir argumentuota kliento gynyba rezonansinėje byloje vertintina kaip solidi investicija į advokato ateitį, stipri motyvacija galėtų padaryti tikrą jo dorovinių nuostatų revoliuciją. Dėsninga, kad advokatas, „dorai, sąžiningai ir rūpestingai“ gindamas atstumiančius monstrus, nevengia teisinės kazuistikos, subtilių ir rafinuotų, ties leistina riba balansuojančių arba ją peržengiančių gynybos priemonių.

Teisėjas ar advokatas nėra tik įrodymas, kad asmenys, negalėdami eliminuoti savo polinkių, temperamento, jausmų ir interesų, priversti išsiugdyti polinkį ir interesą elgtis taip, kaip to reikalauja teisingumo vykdymo taisyklės ir procedūros. Jie yra ir netiesioginis įrodymas to, kad socialinė tvarka, kuri remiasi taisyklėmis ir kuri gali egzistuoti tik tuomet, kai visuomenės nariai laikosi šių taisyklių, yra pagrindas apriboti individo laisvę arba išreikšti neigiamą požiūrį ar smerkimą, jeigu jo poelgiai ir veiksmai prieštarauja šioms taisyklėms.

Laisvės ir būtinumo santykis

Asmens laisvos valios noras elgtis savo nuožiūra yra ribojamas, jeigu asmuo dėl ypatingos teisinės pareigos turi atitinkamai veikti arba vykdyti įstatymo nustatytą prievolę. Jeigu tokios pareigos arba prievolės asmuo neturi, ar visuomet ir besąlygiškai galioja nuostata, kad jis neturi daryti tai, ką daryti jo neįpareigoja įstatymas?

Amerikoje nuo pat pirmo kurso teisės studentams metodiškai „kalamas“ į galvą skirtumas tarp įstatymo ir moralės, o šis skirtumas iliustruojamas tuo, kad asmuo neturi teisinės prievolės gelbėti kito gyvybę, net jeigu šis „kitas“ – tai baseine skęstantis vaikas, o šalia jo atsidūręs asmuo – olimpinis plaukimo čempionas. Tokios prievolės nenustato daugelio valstybių įstatymai, nes už palikimą be pagalbos žmogaus, kurio gyvybei gresia pavojus, paprastai atsako individas, turintis pareigą rūpintis nukentėjusiu asmeniu ir galimybę suteikti jam pirmąją pagalbą. Įstatymo pozicija aiški, tačiau yra atviras klausimas, ar pareigos ištiesti ranką skęstančiajam, kai asmuo gali ją ištiesti be pavojaus sau, nenustato taip pat ir konvencinė moralė, viešoji opinija bei paties individo moralinis įstatymas. Tas žmogui imanentiškai būdingas moralinis įstatymas, Kantui kėlęs tokią pat nuostabą bei susižavėjimą, kaip ir „žvaigždėtas dangus virš mūsų“. Jeigu žmonių vidinis moralinis įstatymas būtų tvirtas, kaip užgrūdintas plienas, nusikaltimai ir teisės pažeidimai būtų ne masinis, statistinis reiškinys, o ekscesai, kaip komunistų teigimu ir turėjo būti komunizmo sąlygomis. Tačiau grįžkim prie tradiciškai vartojamos įstatymo sąvokos. Įstatymas dėl tam tikro elgesio gali būti ir „nebylus“, tačiau moralės požiūriu toks elgesys vertintinas tam tikroje vertybių skalėje kaip geras ir moralus arba, priešingai, blogas ir amoralus. Pagal elgesį moralinių vertybių skalėje vertinama ir paties individo asmenybė. Žmogaus dvasinės, dorovinės ir dalykinės savybės reikšmingos ne pačios savaime, jas sureikšmina tik mūsų sprendimas. Jeigu žmogus nesilaikytų tų nerašytų, bet visuotinai pripažintų civilizacijos sukurtų padoraus elgesio taisyklių, visuomenė negalėtų normaliai egzistuoti.

Ar galėtų olimpinis plaukimo čempionas, negelbėjęs skęstančiojo, balotiruotis į Amerikos Kongresą ar Senatą, jeigu tokių kandidatų biografija yra peršviečiama tarsi rentgenu ir netgi vengimas dalyvauti nepopuliariame, neteisningame Vietnamo kare yra laikomas biografijos nepuošiančia dėme?

Klausimas neteisingas. Toks asmuo dėl savo elgesio greičiausiai būtų paženklintas ir stigmatizuotas taip, kad praktiškai jam būtų atimta galimybė aktyviai reikštis visuomeniniame gyvenime ir politikoje. Klausimas turėtų būti formuluojamas taip: ar žmogus laisvas elgtis taip, kad ignoruotų nerašytus, bet visuomenėje galiojančius dorovės ir gero elgesio standartus? Jeigu mes į šį klausimą atsakytume neigiamai, tai iš esmės reikštų, kad elgdamasis priešingai, individas neišvengiamai darytų žalą savo socialiniam statusui ir prestižui, prarastų aplinkinių pagarbą ir kartu pasirašytų nuosprendį savo reputacijai. Padorūs ir garbingi žmonės apie tai, ar individas vertas būti tarp jų, ir sprendžia remda-

miesi reputacija, kuri yra ne tik svarbus asmens savisaugos instinkto ir psichologinio komforto komponentas, bet ir įpareigojimas elgtis taip, kad pateisintų savo reputaciją. Būtinumas išsaugoti moralės principus verčia šalintis tų, kurie ignoruoja arba nuolat piktybiškai juos pažeidžia.

Laisvė negali būti sutapatinta nei su tuo, kas nedraudžiama įstatymo, nei su vidinės laisvės troškimu ir savo norų realizacija. Laisvas ne tas žmogus, kuris išsivaduoja iš įstatymo, moralės ir opinijos, laisvas yra tas žmogus, kuris suvokia, kokie yra įstatymo, moralės ir opinijos reikalavimai, taip pat, kad šių reikalavimų laikymasis yra ne tik jo, bet ir kitų žmonių būtina laisvės sąlyga. Suprantama, čia būtina padaryti vieną esminę išlygą: įstatymo normų laikymasis yra teisinė prievolė, neleidžianti jo ignoruoti net tuo atveju, jeigu individo požiūriu konkretus įstatymas yra neteisingas. Tuo tarpu tas elgesio modelis, kurio reikalauja moralė ir viešoji opinija, turi palikti erdvės teisei į sprendimų ir pasirinkimo laisvę. Priešingu atveju mes būtume priversti elgtis, vadovaudamiesi ne savo vidiniu moraliniu įstatymu, o taip, tarsi egzistuočių šiuolaikinis Moralinio komunizmo statytojo kodekso surogatas.

IŠVADOS

1. Tradicinis ir visuotinai pripažįstamas laisvės apibrėžimas – teisė daryti tai, ko nedraudžia įstatymas ir kas nedaro žalos kitiems žmonėms, nepakankamai atskleidžia žmogaus teisės į laisvę turinį. Įstatymas gali riboti ne tik tuos individo veiksmus, kurie daro žalą kitiems žmonėms, bet ir versti asmenį visuomenės saugumo interesais atlikti tam tikrus veiksmus jo paties interesais. Tokiais apribojimais siekiama užkirsti kelią situacijai, kai individas savo veiksmais daro ne tik tiesioginę žalą sau, bet ir netiesioginę, šalutinę žalą kitiems. Neišvengiamai būtinos ir proporcingos socialinės gynybos priemonės gali būti pateisinamos tik tuomet, kai individo žalos sau šalutiniai padariniai yra ne bet kokia, o didelė žala pamatinėms visuomenės struktūroms.

2. Nekontroliuojama laisvė yra pačios savęs duobkasys. Negali būti laisvi žmonės toje visuomenėje, kurioje klesti tokie nekontroliuojamos laisvės padariniai, kaip netikrumas, nestabilumas ir nesaugumas. Žmogui nėra būdinga nei agresija dėl agresijos, nei blogis dėl blogio, tačiau jeigu įsitvirtinti ir dominuoti sociume individas siekia neteisėtomis priemonėmis, tai socialinė tvarka ir įstatymas turi apginti tiek silpnąjį, tiek apskritai įstatymui lojalų pilietį. Teisė į laisvę – tai laisvė nuo baimės, nesaugumo ir netikrumo, jeigu chaosas, aukštas nusikalstamumo lygis, neteisingumas ir nestabilumas yra objektyviai egzistuo-

jantys socialiniai veiksniai, o ne atskiro individo neadekvati reakcija į išorės, socialinius veiksnius.

3. Asocialus žmogaus elgesys sociume yra ne tikslas, o priemonė tikslui pasiekti. Tokį elgesį lemia daugelis veiksnių, vidinė motyvacija – vienas jų. Vidinė motyvacija – instrukcija iš charakterio struktūros vidaus. Ar tokia motyvacija bus realizuota ir jeigu taip, koku būdu, iš dalies lemia instrukcija iš išorės. Išorė – tai socialinės tvarkos taisyklės, įstatymo ir moralės normos, taip pat konkretus socialinis ir aplinkos kontekstas, kuriame skleidžiasi asmens elgesys. Individas visada linkęs pasverti bausmės tikimybę, kaip naudos ir kaštų santykį, sprenddamas, ar nusikalstama rizika pasiteisina. Jeigu kriminalinė bausmė realiai taikoma, jos grėsmė, kurią suvokia individas, iš esmės yra motyvas, konkuruojantis su jo antisocialiniais polinkiais ir egoistiniais interesais, kaip jo veiklos motyvais.

4. Antisocialiniai žmogaus polinkiai ir egoistiniai interesai, kuriuos lemia destruktvyvios individo charakterio savybės, egzistuoja kaip konkretaus elgesio motyvai, nesvarbu ar šie motyvai įsisąmoninti, ar latentiški, t.y. neidentifikuoti netgi paties individo. Socialinė tvarka ir įstatymai negali „pataisyti“ nei individo charakterio, nei jo širdies, o gali tik padaryti tvarką jo galvoje. Tvarką ta prasme, kad gali išugdyti polinkį bei interesą elgtis pagal socialinės tvarkos taisykles ir įstatymų reikalavimus. Racionalus, protingas ir socialiai pozityvus individo elgesys yra kitų visuomenės narių laisvo elgesio sąlyga. Įstatymai, ribodami arba drausdami tuos socialiai žalingus veiksmus ir poelgius, kurie yra destruktvyvių žmogaus savybių ir negatyvių aplinkybių sąveikos rezultatas, atlieka ne tik prevencines ir baudžiamąsias funkcijas, bet ir sudaro tokią aplinką, kurioje žmogus realiai gali įgyvendinti teisę į sąmoningą sprendimo bei pasirinkimo laisvę.

5. Laisvės idėja prasminga tik pareigų ir atsakomybės kontekste. Laisvas kiekvienos asmenybės vystymasis yra būtina visų individų laisvo vystymosi sąlyga. Laisva žmogaus valia nepaneigia tos aplinkybės, kad konkrečiose situacijose žmogaus pasirinkimo laisvė gali būti ribota. Mat tas pozityvaus elgesio modelis, kurio iš žmogaus reikalauja įstatymai ir moralė, nesuderinamas su socialiai nepriimtino elgesio alternatyvomis. Laisvas yra ne tas žmogus, kuris išsivaduoja iš įstatymo ir moralės reikalavimų, bet tas, kuris suvokia juos kaip neišvengiamai būtinus ir priima kaip savo vidinio moralinio įstatymo reikalavimus. Kartu apibrėžimas ribų tos gyvenimo ir veiklos srities, kuri priklauso išimtinai individui ir negali būti socialinės kontrolės objektas, reiškia, kad žmogus yra laisvas visuomenės narys, o ne pavaldus jos sraigtelis.

LITERATŪRA

1. Hayek von F.A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I. Taisyklės ir tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1998.
2. Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004.
3. Stone D. Viešosios politikos paradoksai. Sprendimų priėmimo menas politikoje. Vilnius: Eugrimas, 2004.
4. Конституции государств Европейского Союза. Инфра. М. – Норма. Москва, 1997.
5. Dworkin R. Rimtas požiūris į teises. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
6. Unamuno de M. Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
7. Maslow A. H. Motyvacija ir asmenybė: Vilnius: Apostrofa, 2006.
8. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
9. Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1989.
10. Šventasis raštas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
11. Шопенгауер А. Свобода воли и нравственность. Москва: Издательство „Республика“, 1992.
12. Zweig S. Trys savo gyvenimo dainiai. Casanova. Stendhalis. Tolstojus. Biografinės esė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
13. Dicey A.V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius: Eugrimas, 1998.
14. Karlailis T. Prancūzijos revoliucijos istorija. Vilnius: Mintis, 1992.
15. Клаус Коттке. „Грязные“ деньги. М.: „Дело и сервис“. 1998.
16. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74.
17. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Vilnius: VĮ Teisės informacijos centras, 2004.
18. Rawls J. Politinis liberalizmas. Vilnius: Eugrimas, 2002.
19. Antakalnyje šlitinėja pavojingo užkrato platiniojai // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 150.
20. Uraganas apnuogino valstybės ir žmonių silpnybes // Lietuvos rytas, 2005, Nr. 210.
21. Putinas nesmerkia Stalino nusikaltimų // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 142.
22. Laisva meilė liejasi pačiame Varšuvos centre // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 233.
23. Už seksą – bauda // Laisvalaikis. „Respublikos“ leidinys, 2007, Nr. 41 (506).

Dr. Karolis Jovaišas
Law Institute

FREEDOM: UNCONVENTIONAL INTERPRETATION OF THE CONVENTIONAL APPROACH

Summary

Article's author agrees that dominant approach according which freedom understandable as individual right to act under his will if it is not illegal or harmful to other persons is still actual. On the other hand author holds principal position that thorough and reality based analysis of the right to freedom must go beyond the borders of the mentioned approach. For sure freedom is a vital value but it has potential dangers as well. Uncontrolled freedom could be a gravedigger by itself and factor which determines many of negative social consequences. It should be mentioned that external freedom of human does not mean his internal freedom. Individual acts are determined by individual's antisocial strains and egoistic interests. Those factors are limiting options and priorities of human actions. In this respect conventional concept of freedom is analyzed not in isolate way but in contrary – bearing in mind all the dangers of uncontrolled freedom and the dark side of a human nature. This allows new interpretation of a basic problems of the right to freedom though strictly speaking it is the new modification of old and unremembered ideas.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2007 m. spalio 8 d.